

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут соціально-гуманітарного менеджменту
Кафедра педагогіки та методики початкового навчання

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему: «Формування громадянської компетентності учнів на уроках «Я досліджую світ»
у початковій школі: технології та методики»

Виконав студент 2 курсу, групи
МПо-21 спеціальності 013 Початкова
освіта
Грунтківський Анатолій Сергійович

Керівник – кандидат наук з
державного управління, доцент
Шершньова Олена Володимирівна

Рецензент – кандидат педагогічних
наук, доцент Хом'як Ольга
Анатоліївна

Острог, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

1.1. Поняття та структура громадянської компетентності у педагогічній літературі.

1.2. Вимоги Державного стандарту початкової освіти щодо громадянської компетентності.

1.3. Особливості розвитку громадянської компетентності у молодшому шкільному віці.

Висновок до розділу 1.

РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

2.1. Методологічні підходи до формування громадянської компетентності в початковій школі.

2.2. Критерії та показники сформованості громадянської компетентності.

2.3. Технології формування громадянської компетентності через уроки «Я досліджую світ».

2.4. Методи активного навчання для формування громадянської компетентності (дискусії, проектна діяльність, рольові ігри).

Висновок до розділу 2.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

3.1. Аналіз та інтерпретація результатів анкетування педагогів щодо громадянської компетентності.

3.2. Рекомендації для практичного застосування.

Висновок до розділу 3.

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ДОДАТКИ

ВСТУП

У сучасних умовах суспільних трансформацій формування громадянської компетентності є однією з ключових задач освітньої системи. Особливої уваги ця проблема набуває у початковій школі, де закладаються основи особистісного та соціального розвитку. Громадянська компетентність охоплює здатність особистості ефективно функціонувати у демократичному суспільстві, брати участь у його житті та дотримуватися принципів відповідальності, толерантності й співпраці.

Інтегрований курс «Я досліджую світ» є інноваційним освітнім інструментом, який забезпечує міждисциплінарний підхід до навчання. Цей предмет спрямований на розвиток у школярів критичного мислення, навичок вирішення проблем, а також громадянських якостей через інтеграцію знань із соціальної, природничої та гуманітарної сфер. Завдяки цьому курсу молодші школярі мають можливість не лише здобувати знання про навколишній світ, а й формувати цінності та установки, необхідні для активної громадянської позиції.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою вдосконалення педагогічних технологій і методик, спрямованих на формування громадянської компетентності у молодшому шкільному віці. Ця проблема набуває особливого значення в умовах модернізації освіти в Україні, спрямованої на розвиток Нової української школи. Громадянська компетентність розглядається як одна з ключових складових виховання свідомих і відповідальних громадян, які готові долучатися до демократичних процесів і брати участь у суспільному житті.

Стан наукової розробленості цієї теми демонструє велику кількість досліджень, присвячених громадянській освіті, патріотичному вихованню та інтегративним методикам навчання. Науковці, такі як І. Бех, Н. Бібік, О. Сухомлинська, О. Пометун, В. Кремень, аналізували ключові аспекти формування громадянської компетентності, наголошуючи на важливості використання інтерактивних та проєктних технологій у навчальному процесі. Водночас, незважаючи на вагомий напрацювання, потребує подальшого вивчення

питання ефективності використання сучасних педагогічних підходів для розвитку громадянських якостей молодших школярів.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження педагогічних технологій і методик формування громадянської компетентності учнів початкової школи на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Для досягнення мети було визначено такі завдання:

- Проаналізувати теоретичні основи формування громадянської компетентності в педагогічній літературі.
- Дослідити вимоги Державного стандарту початкової освіти щодо громадянської компетентності.
- Вивчити особливості розвитку громадянських якостей у молодшому шкільному віці.
- Розробити методичні рекомендації щодо впровадження інтерактивних технологій у процес формування громадянської компетентності.
- Провести емпіричне дослідження ефективності розроблених методик.

Об'єктом дослідження є процес формування громадянської компетентності учнів початкової школи.

Предметом дослідження є педагогічні технології та методики, спрямовані на розвиток громадянських якостей учнів на уроках «Я досліджую світ».

Методи дослідження включають аналіз і синтез наукової літератури, педагогічне спостереження, анкетування, порівняння, класифікацію, а також проведення експерименту для перевірки ефективності впроваджених підходів.

Практичне значення роботи полягає у створенні методичних рекомендацій для вчителів початкових класів, які можуть бути використані для підвищення ефективності освітнього процесу. Розроблені підходи сприятимуть формуванню у школярів громадянських якостей, таких як відповідальність, патріотизм, критичне мислення та готовність до співпраці.

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У першому розділі висвітлено теоретичні основи формування громадянської компетентності учнів початкових класів, зокрема, поняття, структуру компетентності та особливості її розвитку у молодшому шкільному віці.

У другому розділі проаналізовано педагогічні технології та методики, які сприяють формуванню громадянських якостей учнів, зокрема, через інтегрований курс «Я досліджую світ».

У третьому розділі представлено емпіричне дослідження ефективності запропонованих методик та надано рекомендації для їх практичного застосування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

1.1. Поняття та структура громадянської компетентності у педагогічній літературі.

Сучасна Україна перебуває на етапі значних суспільних змін, які вимагають активної участі кожного громадянина у процесах демократизації та утвердження європейських цінностей. Особливу увагу приділено формуванню громадянської компетентності, що є важливою складовою освіти. Освітня реформа в Україні спрямована на створення умов, за яких здобувачі зможуть засвоювати цінності, критично мислити, формулювати й аргументувати власну думку, бути відповідальними й активними громадянами. Громадянська компетентність є однією з ключових компетентностей, що визначає здатність особистості ефективно функціонувати у суспільстві, брати участь у демократичних процесах та сприяти розвитку громадянського суспільства. У педагогічній літературі це поняття розглядається як багатовимірний феномен, що поєднує знання, цінності, уміння та досвід, спрямовані на формування соціально відповідальної особистості.

Наукові дослідження громадянської компетентності охоплюють різні аспекти її змісту, структури та шляхів формування, що визначає актуальність даної проблематики. Як зазначають українські науковці, громадянська компетентність є багатогранним явищем, яке поєднує когнітивні, емоційно-ціннісні та діяльнісні компоненти. Її формування є метою громадянської освіти, яка забезпечує соціальну адаптацію особистості, розвиток її демократичної свідомості, критичного мислення та здатності до прийняття обґрунтованих рішень у різних суспільних ситуаціях. Різні підходи до вивчення громадянської компетентності дозволяють виявити ключові ідеї, які сприяють її формуванню як у межах шкільного навчання, так і через позакласну діяльність.

Таблиця 1.1

Систематизація поглядів українських науковців на сутність громадянської компетентності

<i>О. Пометун</i>	Здатність людини реалізувати свої права та обов'язки, усвідомлюючи відповідальність перед суспільством і державою [44].
<i>Т. Ремех</i>	Інтегративне утворення, що включає знання, навички та цінності, необхідні для активної участі в житті демократичного суспільства [46].
<i>В. Кремень</i>	Сукупність когнітивних, емоційно-ціннісних та діяльнісних компонентів, які дозволяють особистості брати участь у житті суспільства [32].
<i>І. Бех</i>	Комплексна характеристика особистості, яка включає вміння захищати права людини, дотримуватись законів та норм демократичного суспільства [4].
<i>М. Боршишевський</i>	Інтеграція знань, умінь і цінностей, спрямованих на формування соціальної відповідальності й толерантності [8].
<i>О. Киричук</i>	Здатність до соціальної взаємодії, яка базується на демократичних цінностях і повазі до прав людини [24].
<i>Г. Ващенко</i>	Формування громадянської відповідальності через виконання соціальних обов'язків і участь у житті громади [11].
<i>В. Сухомлинський</i>	Громадянські якості формуються через виховання відповідальності, патріотизму та моральної стійкості [55].
<i>Н. Бібік</i>	Компетенція, яка включає здатність учня орієнтуватися у суспільних процесах, приймати рішення та брати участь у колективній діяльності [5].
<i>О. Савченко</i>	Здатність до самореалізації через усвідомлення своїх прав та обов'язків у контексті демократичного суспільства [49].

Громадянська компетентність є багатокомпонентним утворенням, яке включає когнітивні, ціннісні, діяльнісні та емоційні аспекти, що забезпечують готовність особистості до ефективної участі в суспільному житті. Різні дослідники акцентують увагу на структурних елементах цієї компетентності, кожен із яких має свою специфіку і значення для розвитку громадянської свідомості.

Таблиця 1.2.

Структурні елементи громадянської компетентності

Компонент	Значення	Дослідження
Когнітивний компонент	Включає систему знань, необхідних для розуміння суспільних процесів і функціонування соціальних інститутів. Зокрема, це знання про державний устрій, права людини, діяльність органів державної влади, а також основи міжнародного права.	На думку Н. М. Бібік, саме когнітивний компонент є фундаментом для свідомого ставлення до своїх прав і обов'язків, оскільки забезпечує учням базу для розуміння демократичних принципів та соціальної відповідальності (Бібік Н. М., 2014).
Ціннісний компонент	Формування моральних принципів, гуманістичних ідей та світоглядних орієнтацій.	Л. В. Коваль вказує на те, що цей компонент сприяє усвідомленню особистістю своєї ролі у суспільстві, а також формує толерантність, повагу до інших людей і готовність до соціальної взаємодії (Коваль Л. В., 2020).
Діяльнісний компонент	Включає практичні навички застосування громадянських знань у повсякденному житті.	Як зазначає В. Г. Ткаченко, діяльнісний компонент громадянської компетентності передбачає участь у виборах, вирішення соціальних проблем на місцевому рівні, організацію волонтерської діяльності та інші форми

		активної участі у житті громади. Саме цей аспект забезпечує реальну інтеграцію знань і цінностей у соціальну практику, формуючи в учнів активну громадянську позицію (Ткаченко В. Г., 2016).
Емоційний компонент	Характеризується формуванням почуття патріотизму, емоційної прихильності до своєї країни, гордості за її досягнення, а також здатності до конструктивного реагування на соціальні виклики.	Як наголошує О. С. Кучер, цей компонент дозволяє учням не тільки ідентифікувати себе як частину національної спільноти, але й активно протистояти негативним явищам у суспільстві через емоційну включеність та моральну стійкість (Кучер О. С., 2017).
Смисловий компонент	Визначення здатність особистості інтегрувати отримані знання й досвід для прийняття обґрунтованих рішень та виконання соціально значущих дій	Смисловий компонент, на думку Т. Ремех, забезпечує зв'язок між знаннями, цінностями та діяльністю, спрямованою на формування уявлень про суспільні процеси та свою роль у них. (Ремех Т. О., 2018).

Ці компоненти забезпечують здатність особистості ефективно функціонувати у суспільстві, брати активну участь у демократичних процесах, виконувати соціально значущі дії та відповідально ставитися до своїх громадянських обов'язків. Когнітивний компонент формує базу знань про права людини, демократичні принципи й суспільні інститути, ціннісний – орієнтує на моральні принципи й толерантність, діяльнісний – сприяє активній участі у громадському житті, емоційний – розвиває патріотизм і національну ідентичність, а смисловий – забезпечує обґрунтованість прийняття рішень і зв'язок знань із практичною діяльністю.

Загальний аналіз наукових праць сучасних науковців дозволяє зробити висновок, що громадянська компетентність є необхідною умовою для формування відповідального громадянина, який готовий до активної участі у суспільному житті та побудові демократичного суспільства.

1.2. Вимоги Державного стандарту початкової освіти щодо громадянської компетентності.

У контексті модернізації освітньої системи України громадянська компетентність розглядається як одна з ключових складових розвитку молодого покоління. Державний стандарт початкової освіти, затверджений у 2018 році, визначає громадянську компетентність як інтегративне поняття, що включає знання, уміння, цінності та установки, необхідні для активної участі в житті демократичного суспільства. Важливим аспектом є те, що громадянська компетентність формується через практичну діяльність, здобуту в освітніх галузях, зокрема «Соціальна і здоров'язбережувальна освітня галузь» та «Природнича освітня галузь».

Основними положеннями стандарту передбачено, що громадянська компетентність має бути сформована через реалізацію освітніх галузей, що інтегруються у зміст навчального предмета «Я досліджую світ». Освітній процес спрямований на формування у здобувачів освіти здатності розуміти й оцінювати суспільні явища, критично мислити, взаємодіяти в соціальному середовищі та діяти відповідно до демократичних принципів. Як зазначають Т. М. Мартинюк і М. О. Хомяк, цей підхід дозволяє не лише засвоювати знання, а й розвивати у дітей здатність до самостійного прийняття рішень і відповідальності (Мартинюк, Хомяк, 2019).

Згідно з Державним стандартом, громадянська компетентність формується через реалізацію наступних завдань: ознайомлення учнів із основами прав людини, принципами демократії, толерантності та рівності; розвиток вміння застосовувати знання про суспільство в практичних ситуаціях;

виховання ціннісного ставлення до культурного, історичного та природного надбання країни; формування навичок співпраці, комунікації та вирішення конфліктів мирним шляхом. Всі ці завдання спрямовані на розвиток ключових компетентностей, до складу яких входить громадянська компетентність, що забезпечує формування у молодших школярів якостей, необхідних для соціальної взаємодії, таких як здатність поважати права і свободи інших, брати відповідальність за власні дії та долучатися до спільної діяльності (Горбачук, 2020).

У Стандарті також зазначено, що громадянська компетентність формується на засадах інтегративного підходу. Вона охоплює знаннєвий (розуміння базових понять демократії, права, громадянства), діяльнісний (здатність застосовувати знання у практичній діяльності) та ціннісний компоненти (усвідомлення значення демократичних цінностей). Особливе значення надається формуванню відповідальності, як ключового елементу громадянської компетентності, та розвитку здатності учнів до конструктивної співпраці в суспільному середовищі. Це підкреслює важливість практичного застосування знань і вмінь в реальних соціальних ситуаціях, що відповідає вимогам інтерактивного навчання та проектної діяльності (Білик, 2021).

Реалізація громадянської компетентності в освітньому процесі забезпечується через використання інтерактивних методів навчання, зокрема проектної діяльності, групових завдань, рольових ігор. Уроки за змістом предмета «Я досліджую світ» передбачають виконання практичних завдань, спрямованих на дослідження суспільних явищ, моделювання соціальних ситуацій, що сприяє розвитку критичного мислення, відповідальності та здатності до самостійного прийняття рішень (Сухомлинська, 2020). Такі методи навчання сприяють формуванню у школярів вміння працювати в команді, вирішувати конфлікти мирним шляхом та ефективно взаємодіяти в різних соціальних контекстах.

Крім того, Стандарт визначає орієнтацію освітнього процесу на досягнення таких результатів навчання: формування уявлення про основи правового суспільства та принципи його функціонування; розвиток здатності до оцінки морально-етичних аспектів поведінки в соціальному середовищі; забезпечення інтеграції учнів до демократичних процесів на рівні класу, школи та громади.

Формування здатності учнів до участі в колективній діяльності є важливим аспектом реалізації громадянської компетентності. Особливу увагу приділено розробці та впровадженню проєктів, які мають соціальний та культурний характер. Такі ініціативи розвивають у молодших школярів вміння організовувати спільну роботу, співпрацювати для досягнення спільної мети та дотримуватись правил і норм поведінки в групі (Васильєва, 2019).

Зміст стандарту також акцентує на значенні виховного компоненту громадянської освіти. Зокрема, через інтеграцію таких тем, як історія та традиції України, національні символи, природне багатство та культурна спадщина, у зміст освітніх галузей створюється сприятливе середовище для формування національної свідомості, почуття патріотизму та поваги до інших культур. Як зазначає О. В. Сухомлинська, саме через виховання поваги до культурної спадщини та національних цінностей, громадянська компетентність здатна створити підґрунтя для активної громадянської позиції та сталого розвитку демократичного суспільства (Сухомлинська, 2020).

Таким чином, вимоги Державного стандарту початкової освіти щодо формування громадянської компетентності базуються на інтегративному підході, який поєднує розвиток знань, умінь і цінностей, спрямованих на формування активної громадянської позиції. Виконання цих вимог є важливим етапом у підготовці учнів до усвідомленого життя в демократичному суспільстві.

1.3. Особливості розвитку громадянської компетентності у молодшому шкільному віці.

Громадянська компетентність у молодшому шкільному віці формується як основа для подальшого розвитку громадянської свідомості та активної участі в житті суспільства. Цей період навчання характеризується високою чутливістю дітей до соціальних впливів, що дозволяє педагогам ефективно впроваджувати освітні практики, спрямовані на формування громадянських навичок і установок.

У дослідженнях українських педагогів, зокрема Т. Смагіної (2007) та О. Пометун (2005), підкреслюється, що молодший шкільний вік є оптимальним для формування громадянських якостей, оскільки в цей період діти активно засвоюють нові знання та моделі поведінки через ігрову, пізнавальну та комунікативну діяльність. Однією з ключових особливостей розвитку громадянської компетентності у молодшому шкільному віці є поступове формування уявлень про суспільство, його структуру, норми та цінності. Державний стандарт початкової освіти наголошує на важливості ознайомлення учнів з основами демократії, правами людини, правилами громадського співжиття, що формує їхнє ціннісне ставлення до соціальних явищ. Як підкреслює Ю. Підлесна (2006), у цьому віці діти починають усвідомлювати значення відповідальності, співпраці та поваги до прав інших людей.

Громадянська компетентність формується як єдність знаннєвого, мотиваційного, ціннісного та поведінкового компонентів. Науковці зазначають, що розвиток цих компонентів можливий за умови інтеграції громадянознавчого змісту в навчальні предмети. Наприклад, інтегрований курс «Я досліджую світ» дозволяє поєднувати навчання з практичними завданнями, такими як дослідження навколишнього середовища, аналіз ситуацій соціальної взаємодії, розробка колективних проєктів.

Особливе значення у розвитку громадянської компетентності має ігрова діяльність. Як зазначає Т. Ремех, через гру діти засвоюють основи правових норм, правил поведінки, розвивають здатність до комунікації та співпраці.

Інтерактивні методи, такі як рольові ігри, ситуаційні вправи, дискусії, сприяють формуванню навичок аналізу, оцінювання інформації та прийняття рішень.

Важливою складовою розвитку громадянської компетентності є формування у молодших школярів емоційно-ціннісного ставлення до соціальних явищ. За О. Кучер (2014), цей компонент включає виховання у дітей почуття патріотизму, поваги до історичних і культурних традицій, толерантності до інших поглядів і способу життя. Емоційно-ціннісний компонент забезпечується через організацію святкових заходів, участь у благодійних акціях, обговорення літературних творів на суспільну тематику.

Розвиток громадянської компетентності також залежить від співпраці школи, родини та громади. Як зазначає О. Овчарук (2013), батьки відіграють важливу роль у формуванні ціннісних орієнтацій дітей, а освітні установи мають створювати можливості для спільної діяльності учнів, учителів і батьків. Такі підходи сприяють гармонійному розвитку громадянських якостей молодших школярів, дозволяючи їм засвоювати норми соціального життя через практичну діяльність.

Таким чином, особливості розвитку громадянської компетентності у молодшому шкільному віці визначаються чутливістю дітей до нових знань і соціальних впливів, що робить цей період ефективним для формування громадянських навичок, цінностей і установок. Використання інтерактивних методів, міжпредметної інтеграції, а також залучення родини та громади до освітнього процесу забезпечує комплексний підхід до розвитку громадянської компетентності.

Висновки до розділу 1

Формування громадянської компетентності у молодших школярів займає центральне місце в освітніх реформах України, спрямованих на створення

ефективної системи виховання свідомих громадян. Громадянська компетентність, як інтегративна характеристика, відображає готовність і здатність особистості реалізовувати свої права та обов'язки, сприяти розвитку демократичних принципів і брати участь у житті суспільства. Як зазначають українські дослідники формування цієї компетентності базується на поєднанні знань, навичок і цінностей, що дозволяють учням бути активними, відповідальними учасниками соціальної взаємодії.

Значущість цього питання зумовлена сучасними викликами, такими як необхідність зміцнення демократичної держави, адаптація до процесів глобалізації та боротьба із соціальною поляризацією. У контексті Нової української школи формування громадянської компетентності сприяє вихованню молодого покоління, здатного до конструктивного вирішення соціальних питань і підтримання суспільного діалогу. У свою чергу, підхід, орієнтований на розвиток свідомих громадян, включає як теоретичні основи громадянознавства, так і практичні навички, зокрема критичне мислення, толерантність, здатність до співпраці та відповідальне ставлення до суспільних цінностей.

Особливості розвитку громадянської компетентності в молодшому шкільному віці зумовлені високою пластичністю психіки дитини та її здатністю до активного засвоєння нових знань і моделей поведінки. Використання інтерактивних методик, таких як проєктна діяльність, рольові ігри, моделювання соціальних ситуацій, сприяє закріпленню в учнів не лише теоретичних знань, але й практичного досвіду. Залучення родини та громади до освітнього процесу створює додаткові можливості для формування у дітей відчуття належності до спільноти, усвідомлення їхньої відповідальності за соціальні процеси та підтримання демократичних цінностей.

Таким чином, формування громадянської компетентності у початковій школі є не лише завданням освітньої системи, але й інструментом соціального розвитку країни. Забезпечення інтегративного підходу, орієнтованого на

розвиток знань, навичок і ціннісних установок, дозволяє створити умови для ефективного формування активних, відповідальних і свідомих громадян, здатних відповідати на виклики сучасного суспільства. Цей підхід передбачає як якісну трансформацію освітнього середовища, так і активну співпрацю між освітніми закладами, родиною та громадськістю.

РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

2.1. Методичні підходи до формування громадянської компетентності в початковій школі.

Сучасні освітні реформи в Україні наголошують на необхідності формування у школярів громадянської компетентності як важливого елементу демократичного суспільства. Громадянська компетентність включає знання прав і обов'язків громадян, а також здатність діяти відповідно до принципів демократії, толерантності, взаємоповаги, співпраці, активної громадянської позиції та готовності до участі в соціальному, політичному та культурному житті країни. У контексті формування цієї компетентності в початковій школі важливе значення має вибір методологічних підходів, що забезпечують ефективність процесу навчання та виховання. Дослідження вказують на значення інтеграції педагогічних стратегій, які сприяють розвитку цих компетенцій у молодших школярів, починаючи з найранішого етапу їхнього навчання.

Одним із основних підходів до формування громадянської компетентності є *інтегративний підхід*, який передбачає поєднання різних освітніх галузей і предметів у навчальному процесі. Інтеграція дисциплін сприяє розвитку в учнів цілісного сприйняття світу та формуванню у них системного підходу до соціальних, культурних та політичних явищ. Зокрема, у навчальній програмі для початкової школи інтеграція соціальних, природничих та гуманітарних дисциплін є ефективним інструментом для розвитку у дітей усвідомлення демократичних цінностей. Вивчення тем, які стосуються прав людини, демократичних інститутів і суспільних процесів, допомагає школярам глибше розуміти взаємозв'язки між індивідом і суспільством. Як зазначають Шарова Т. В. та Стеценко І. В. (2020), «використання інтеграційного підходу дозволяє сформувати цілісну картину світу та спонукає до розвитку активної громадянської позиції» (Шарова, Стеценко, 2020, с. 112). Зокрема, уроки

предмета «Я досліджую світ» є яскравим прикладом такої інтеграції, де учні через дослідження суспільних явищ, природних процесів і культурних традицій опановують основи громадянської компетентності.

Іншим важливим методом у формуванні громадянської компетентності є *конструктивістський підхід*, що акцентує увагу на активному залученні учнів до пізнавальної діяльності через самостійне дослідження та вирішення проблемних ситуацій. Згідно з цією парадигмою, учні не лише засвоюють знання, але й активно будують власні уявлення про соціальні явища, беручи участь у колективних обговореннях, рольових іграх та дискусіях. Це дозволяє не тільки поглибити знання з громадянських прав та обов'язків, а й сприяє розвитку критичного мислення та комунікативних навичок. Костенко Г. М. та Козакова В. В. (2017) зазначають, що конструктивістський підхід сприяє формуванню у школярів здатності до рефлексії, «що є важливим для розвитку демократичної культури і громадянської відповідальності» (Костенко, Козакова, 2017, с. 59). Таким чином, учні здатні застосовувати свої знання на практиці, оцінюючи ситуації з різних точок зору та обираючи оптимальні рішення для вирішення соціальних конфліктів.

Підхід, орієнтований на розвиток соціальних емоцій та ціннісних орієнтацій учнів, також має значний вплив на формування громадянської компетентності. Педагогічні дослідження підтверджують важливість емоційного та ціннісного компонентів у навчанні, оскільки вони сприяють розвитку таких якостей, як емпатія, толерантність, готовність до співпраці та взаємоповаги до інших людей. Згідно з дослідженням Костенко Г. М. та Козакової В. В. (2017), емоційне навчання, яке включає розв'язання моральних дилем та соціальних проблем, «дозволяє формувати в учнів базові принципи співіснування в демократичному суспільстві» (Костенко, Козакова, 2017, с. 61). Підвищення рівня емоційної чутливості дітей до потреб інших людей і навколишнього середовища сприяє розвитку їхньої громадянської свідомості.

Крім того, важливим аспектом є *проектно-дослідницький підхід*, який дозволяє учням не лише засвоювати теоретичні знання, а й застосовувати їх у реальних соціальних ситуаціях. Проектні методи сприяють розвитку творчого мислення, навичок роботи в команді та організації колективної діяльності, що є важливими аспектами громадянської компетентності. Литвиненко В. Ю. та Сидоренко О. В. (2019) наголошують на важливості проектної діяльності у формуванні громадянської компетентності, оскільки «учні через практичну діяльність вчаться приймати колективні рішення, оцінювати соціальні проблеми та знаходити шляхи їх вирішення» (Литвиненко, Сидоренко, 2019, с. 25). Завдяки проектно-дослідницькому підходу учні набувають практичних навичок громадянської участі та соціальної відповідальності.

Критичне мислення є ще однією важливою складовою громадянської компетентності. Вивчення соціальних проблем, аналіз ситуацій, постановка проблемних запитань та проведення дебатів сприяють розвитку в учнів здатності до незалежного судження та прийняття обґрунтованих рішень. Відповідно до дослідження Литвиненка В. Ю. та Сидоренко О. В. (2019), «критичне мислення є важливим інструментом для розвитку в учнів навичок демократії, а також для формування активної громадянської позиції» (Литвиненко, Сидоренко, 2019, с. 27). Це забезпечує глибше розуміння основних демократичних принципів і сприяє їхньому практичному застосуванню в реальному житті.

Методологічні підходи до формування громадянської компетентності в початковій школі є багатограними і включають інтеграцію освітніх галузей, конструктивістські та проектно-дослідницькі методи, а також розвиток соціальних і емоційних навичок учнів. Реалізація цих підходів у навчальному процесі забезпечує успішне формування громадянської компетентності, що є необхідним для подальшої соціалізації та активної участі молодших школярів у суспільному житті.

2.2. Критерії та показники сформованості громадянської компетентності в освітньому процесі

Формування громадянської компетентності є важливим аспектом сучасної освіти, спрямованим на підготовку молоді до активної участі в громадянському житті, розвитку демократичних цінностей, прав і свобод людини. Для ефективного визначення рівня сформованості громадянської компетентності важливо розробити чіткі критерії та показники, що відображають як знаннєвий, так і діяльнісний та ціннісний компоненти цієї компетентності.

Одним з основних критеріїв є знання основ прав людини, принципів демократії та правового суспільства. Гнатюк (2018) зазначає, що громадянська компетентність передбачає не лише знайомство з базовими принципами прав людини, але й здатність застосовувати ці знання у повсякденному житті, оцінюючи ситуації з правової точки зору та ухвалюючи відповідальні рішення. Грищук (2017) додає, що важливим є також розуміння демократичних процедур та їх застосування в реальному житті для забезпечення функціонування демократичного суспільства.

Діяльнісний компонент громадянської компетентності охоплює здатність застосовувати отримані знання в реальних соціальних ситуаціях, що відображається через здатність до активної участі в колективних ініціативах, виконання громадянських обов'язків, волонтерську діяльність тощо. Як зазначає Шевченко (2016), один з головних аспектів розвитку громадянської компетентності полягає в вихованні у молодих людей бажання брати участь у демократичних процесах та формуванні відповідальності за колективну діяльність.

Ціннісні орієнтації є ще одним важливим критерієм у формуванні громадянської компетентності. За результатами досліджень Ковальчука та Фролової (2015), сформованість громадянської компетентності безпосередньо пов'язана з розвитком у школярів відповідальності, поваги до прав інших людей, а також з усвідомленням важливості демократичних цінностей та

принципів взаємодії в суспільстві. Це також підкреслює Байєва (2013), зазначаючи, що громадянська компетентність включає в себе не лише теоретичні знання, але й уміння реалізовувати ці цінності на практиці.

Показниками сформованості громадянської компетентності можуть бути:

- Рівень знань учнів про права людини, свободи, основи демократії та конституційного ладу, як відзначає Гнатюк (2018).
- Здатність до критичного мислення щодо соціальних і політичних процесів, що описує Грищук (2017).
- Уміння розв'язувати конфлікти мирним шляхом, застосовуючи знання з правознавства та демократичних практик (Шевченко, 2016).
- Активність у суспільному житті, зокрема участь у проектах, спрямованих на розвиток громадянської активності (волонтерство, участь у виборах тощо), як зазначає Байєва (2013).
- Повага до культурного та історичного надбання країни, що відображається через інтерес до національної спадщини та культури, патріотичні почуття (Тимошенко, 2014).

У дослідженнях Кухаренка (2021) також підкреслюється важливість розвитку вміння працювати в команді для досягнення спільних громадянських цілей. Це включає навички співпраці, комунікації та здатність до колективної роботи на благо суспільства, що є важливим аспектом реалізації демократичних принципів.

Отже, критерії та показники сформованості громадянської компетентності охоплюють різні аспекти особистісного розвитку учнів: від глибини знань до рівня їхнього практичного застосування у реальному житті. Визначення цих критеріїв є основою для подальшого вдосконалення освітнього процесу, спрямованого на формування громадянських якостей у майбутніх громадян демократичного суспільства.

2.3. Технології формування громадянської компетентності через уроки «Я досліджую світ»

У сучасних умовах питання розвитку громадянськості та патріотизму в нашій державі набуває особливої актуальності, особливо у контексті формування громадянської компетентності учнів. Молодь часто стикається з труднощами у визначенні власних соціальних і громадянських установок, що спричиняє зростання соціальної пасивності та небажання брати участь у житті класу, школи або громади. Курс «Я досліджую світ» інтегрує навчальний зміст кількох освітніх галузей, таких як природнича, громадянська, історична, соціальна та здоров'язбережувальна, що закладено в типовій програмі Нової української школи (НУШ). Ця інтеграція дозволяє створити цілісну картину світу для молодших школярів і сприяє їхньому всебічному розвитку.

Результати навчання учнів Нової української школи базуються на компетентнісному підході, який орієнтований на ключові компетентності, закладені у новому Державному стандарті початкової освіти. Компетентнісний підхід є фундаментальною складовою змісту, процесу та результатів навчання в інтегрованому курсі «Я досліджую світ». Він передбачає не лише опанування учнями необхідної інформації про об'єкт пізнання, а й активну участь у вивченні причинно-наслідкових зв'язків, а також розвиток умінь здобувати знання самостійно і застосовувати їх у нових умовах.

Громадянське виховання учнів є надзвичайно важливим у наш час. Воно спрямоване на формування громадянськості як інтегрованої якості, що забезпечує відчуття моральної, соціальної, політичної та юридичної спроможності й захищеності у своїй державі. Це виховання є невід'ємною складовою підготовки покоління, здатного відновлювати суспільство, зміцнювати духовність нації та розвивати ідею державності, орієнтованої на людину.

Шкільний предмет «Я досліджую світ» створює умови для формування громадянської компетентності учнів. У педагогічному контексті поняття громадянськості охоплює три складові: знання, вміння та чесноти:

- громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми і способи функціонування особистості в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави;
- громадянські вміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства і практичного застосування знань;
- громадянські чесноти – норми, установки, цінності та якості, притаманні громадянинові демократичного суспільства. [Громадянська, 2000].

Ці елементи тісно взаємопов'язані та взаємодіють на різних етапах розвитку особистості, де провідну роль відіграє емоційний компонент і формування почуттєвої сфери.

Громадянська компетентність, будучи однією з ключових, має міждисциплінарний характер і спрямована на соціалізацію особистості. Вона допомагає здобути навички співжиття та співпраці у суспільстві, а також дотримання соціальних норм і правил. Набуті якості, знання, вміння та навички формують базу не лише для подальшого навчання та виховання підлітків, а й значно впливають на їхню громадську, професійну та практичну діяльність у дорослому віці.[Воронцова, 2019]

У програмах закладів освіти вже передбачено ознайомлення дітей віком 3-6 років із темами, пов'язаними з патріотичним і правовим вихованням. Дітям дають уявлення про сім'ю, її значення та роль кожного члена, про святкування сімейних традицій, діяльність дитячого садка, важливість праці дорослих, своє місто, національні символи, одяг і звичаї. Вихованці вчать проявляти турботу про рідних, виявляти повагу до старших, допомагати їм, правильно організувати відпочинок і бути активними в суспільному житті.

Формування громадянської компетентності в учнів шкільного віку включає розвиток комплексу особистісних якостей і рис характеру, які стають

основою специфічного мислення і мотивують до дій. Це охоплює патріотичну самосвідомість, громадянську відповідальність, мужність, прагнення працювати на благо держави, готовність її захищати та сприяти зміцненню її міжнародного авторитету. Важливо також виховувати у дітей повагу до батьків, сімейних цінностей, народних традицій та історії, дисциплінованість, працьовитість, творчий підхід, а також дбайливе ставлення до природи і екології рідної землі. Ці якості формуються, зокрема, під час вивчення предмета «Я досліджую світ» [Сігова, 2005].

Вчителі початкових класів використовують різноманітні методи для розвитку громадянської компетентності:

1. **Традиційні методи**, які спрямовані на стимулювання активності та свідомого засвоєння громадянських цінностей.
2. **Інтерактивні методи**, наприклад, евристичні бесіди, які є важливим елементом виховної роботи. Вони допомагають прищеплювати учням любов до Батьківщини, почуття патріотизму, гідності та відповідальності. [Сігова, 2005]

Додатково важливо інтегрувати громадянське виховання у позакласну діяльність: організовувати екскурсії до місцевих пам'яток, проводити тематичні конкурси, залучати дітей до участі в екологічних акціях та волонтерських проєктах. Це сприяє глибокому усвідомленню значення громадянської активності в житті суспільства.

Формування громадянської компетентності в цьому курсі значною мірою базується на моральних почуттях, які відіграють ключову роль у розвитку особистості. Основною метою програми є ознайомлення учнів з навколишнім світом через засвоєння різноманітних форм соціального досвіду. [Воронцова, 2019] Це передбачає інтеграцію знань про природу та суспільство, розвиток ціннісних орієнтацій у різних сферах життєдіяльності, а також формування навичок дослідницької поведінки, які дозволяють дітям вирішувати практичні завдання.

Додатково, курс сприяє розвитку критичного мислення, вміння працювати в команді та здатності приймати зважені рішення. Наприклад, під час обговорення екологічних тем школярі не лише вивчають природні явища, а й замислюються над власним внеском у збереження довкілля, беруть участь у тематичних проєктах або акціях.

Також програма акцентує увагу на історичному та громадянському вихованні. Учні знайомляться з культурною спадщиною свого народу, вчать поважати традиції і закони, розуміти роль громадянської відповідальності. Це формує у дітей свідоме ставлення до своєї ролі в суспільстві та державі.

Таким чином, курс «Я досліджую світ» не лише надає знання, а й виховує активних і відповідальних громадян, готових до взаємодії з навколишнім світом і внесення позитивних змін у суспільство.

На уроках можна використовувати різноманітні методи і форми роботи, залежно від поставленої мети та обставин. До таких методів належать: пояснення, розповіді, колективні та індивідуальні бесіди; аналіз реальних життєвих ситуацій; обговорення літературних творів, статей, повідомлень з правовою оцінкою подій; читання художніх текстів; вікторини та конкурси; створення педагогічних ситуацій; проведення екскурсій; залучення учнів до демократичних процесів, таких як вибори президента класу чи розподіл відповідальності за різні напрямки діяльності колективу. Крім того, ефективними є ділові ігри, наприклад, правові тренінги, а також зустрічі з представниками правоохоронних органів, які виступають на правову тематику.

Позакласна робота також надає широкі можливості для формування громадянської компетентності учнів. Різні види діяльності - ігрова, пізнавальна, спортивно-оздоровча, туристично-краєзнавча, трудова, художня творчість та проблемно-ціннісне спілкування - сприяють вихованню соціально активної особистості.

Особливе місце займають проєкти та акції, які мотивують учнів до участі в житті суспільства. Наприклад, акції «Ветерани поруч з нами» або

«Повертайтеся живими», де діти створюють подарунки та листівки для військових, формують патріотичну свідомість і співчуття. Виховні години на теми патріотизму, такі як «Моя Батьківщина - Україна», чи конституційні аспекти громадянського виховання через годину-гру «Права дітей» або презентацію «Подорож країною прав та обов'язків», допомагають школярам усвідомити їхню роль у суспільстві та розуміти права і обов'язки громадянина. [Стребна, 2009]

Крім зазначених заходів, корисно включати до навчального процесу інноваційні форми, такі як створення коротких відеороликів на соціальні теми, організація тематичних квестів або залучення дітей до волонтерської діяльності. Це не лише підвищує зацікавленість учнів, але й формує у них активну громадянську позицію та відповідальність.

Тож, формування громадянської компетентності молодших школярів через уроки «Я досліджую світ» є важливим елементом сучасної освітньої практики. Інтегративний підхід цього курсу дозволяє поєднувати знання з природничої, історичної, громадянської, соціальної та здоров'язбережувальної галузей, створюючи умови для всебічного розвитку учнів. Використання різноманітних методів і технологій, таких як інтерактивні бесіди, аналіз життєвих ситуацій, обговорення літературних і публіцистичних творів, ділові ігри, екскурсії та залучення учнів до процесів самоврядування, сприяє не лише засвоєнню теоретичних знань, а й розвитку практичних умінь і навичок.

Особливу увагу слід приділяти морально-етичному вихованню, яке формує у дітей почуття патріотизму, повагу до сімейних і національних традицій, а також відповідальне ставлення до природи і суспільства. Інтеграція правового і патріотичного компонентів у навчальний процес дозволяє дітям зрозуміти свої права та обов'язки як громадян, усвідомити свою роль у розвитку держави та соціального середовища.

Позакласна робота, яка включає акції, проекти, виховні години і конкурси, доповнює навчальні заняття, створюючи ширші можливості для

практичної реалізації набутих знань і навичок. Важливим є поєднання ігрових та творчих методів із пізнавальними, що забезпечує глибше сприйняття матеріалу і підвищує мотивацію учнів.

Отже, технології формування громадянської компетентності через уроки «Я досліджую світ» базуються на поєднанні теоретичних знань, практичних завдань і морального виховання, що забезпечує гармонійний розвиток учнів як свідомих громадян своєї держави. Ефективне використання цих технологій сприяє становленню активної, відповідальної та патріотично налаштованої особистості.

2.4. Методи активного навчання для формування громадянської компетентності (дискусії, проектна діяльність, рольові ігри).

Формування громадянської компетентності в молодших школярів потребує активних і сучасних підходів, які спрямовані на інтеграцію знань, розвиток критичного мислення та формування практичних навичок. До таких підходів належать методи активного навчання, які передбачають активну участь учнів у навчальному процесі, сприяють їхній соціалізації та допомагають створити умови для ефективного засвоєння знань.

Дискусії як метод формування громадянської компетентності

Дискусії є потужним інструментом для розвитку критичного мислення, вміння висловлювати власну точку зору і слухати інших. Під час дискусій школярі вчаться аргументувати свої думки, шукати компроміси та аналізувати різні точки зору. Для молодших школярів доцільно використовувати адаптовані форми дискусій, наприклад, «Коло ідей», «Дебати» або «Форум». Темі дискусій можуть охоплювати питання прав і обов'язків дитини, значення державних символів, роль родини у вихованні громадянської свідомості тощо. Наприклад:

«Чому важливо дотримуватися правил у класі та у суспільстві?»

Мета: формування уявлення про значення правил і законів у житті суспільства, розвиток уміння висловлювати власну думку, слухати інших та аналізувати ситуації.

Організаційний момент. Учитель пояснює учням, що правила існують не лише в класі, але й у суспільстві, і вони допомагають людям жити в злагоді. Дітям пропонують подумати над ситуаціями, коли вони самі дотримувалися або порушували правила, та які наслідки це мало.

Хід дискусії

1. Вступне слово вчителя:

Учитель запитує: «Як ви думаєте, чому у нас в класі є правила? Що станеться, якщо ніхто не буде їх дотримуватися?»

2. Обговорення в групах:

Учні працюють у маленьких групах і обговорюють приклади, коли дотримання чи порушення правил допомогло або завадило вирішенню певної ситуації.

3. Питання для дискусії:

- Чому важливо дотримуватися правил?
- Чи можуть правила бути несправедливими? Що тоді робити?
- Як би ви пояснили однокласнику, який порушує правила, чому це погано?
- Чим відрізняються правила у класі від законів у суспільстві?

4. Завершальний етап:

Учитель підводить підсумки, наголошуючи на тому, що правила і закони допомагають нам бути справедливими, поважати права інших і створюють безпечне середовище для всіх.

Рефлексія:

Учні відповідають на питання: «Яке правило в класі чи вдома ви вважаєте найважливішим і чому?»

Очікувані результати:

- Учні розумітимуть значення правил і законів у суспільстві.

- У дітей сформується вміння поважати думки інших, аналізувати життєві ситуації та відповідально ставитися до своїх вчинків.
- Розвинуться навички аргументації та колективного обговорення.

Проектна діяльність як засіб активного навчання

Проектна діяльність спрямована на інтеграцію знань з різних предметних галузей та розвиток практичних навичок. Цей метод дозволяє учням реалізовувати власні ідеї, працювати в команді та вирішувати конкретні завдання. Наприклад, проєкт «Моя громада» може включати вивчення історії рідного міста, створення карти цікавих місць або участь у благоустрої території школи. Такі проєкти сприяють формуванню у дітей відповідальності, ініціативності та навичок співпраці. Інший приклад - екологічний проєкт, де учні розробляють способи збереження довкілля, організовують акції з прибирання чи висаджують дерева.

План проєкту, який вчитель може запропонувати учням для формування громадянської компетентності:

«Я — маленький громадянин свого міста»

Мета: формування уявлення про громаду, її роль у житті кожного, розвиток почуття відповідальності, любові до рідного краю, навичок співпраці та активної громадянської позиції.

Тривалість проєкту: 2-3 тижні.

Організаційний момент. Учитель знайомить учнів із поняттями «громада», «місто», «громадянин», запитує: «Що ви знаєте про своє місто/село?», «Що б ви хотіли змінити чи покращити?». Разом із класом формулюються цілі проєкту, наприклад: дослідити історію міста, дізнатися про його визначні місця, з'ясувати, як можна зробити місто кращим.

Дослідницький етап:

- Учні діляться на групи, кожна з яких обирає напрямок: історія міста, визначні місця, професії людей у громаді, екологічний стан тощо.

- Учні проводять міні-дослідження: опитують батьків, шукають інформацію в книгах або за допомогою вчителя, організують екскурсії до місцевих пам'яток.
- Учні створюють карту міста, на якій відзначають важливі об'єкти, або плакат з ідеями покращення міста.

Реалізація ідей:

- Організація невеликої акції, наприклад, висадження квітів біля школи чи прибирання території.
- Створення тематичних листівок або малюнків із закликом берегти природу, які можна розмістити в школі чи передати батькам.

Презентація результатів:

- Кожна група представляє свою частину роботи у вигляді усного виступу, плакату, презентації чи сценки.
- Обговорення результатів: учитель підсумовує важливість громадянської активності, звертає увагу на внесок кожної дитини в успіх проєкту.

Рефлексія: учні відповідають на питання: «Що нового я дізнався про своє місто?», «Що я можу зробити, щоб моє місто стало кращим?»

Рольові ігри як інтерактивний метод навчання

Рольові ігри дозволяють учням приміряти на себе різні соціальні ролі, відчувати себе частиною суспільних процесів і навчитися ухвалювати рішення. Наприклад, гра «День виборів» допоможе дітям зрозуміти демократичні принципи виборчого процесу, а гра «Суд над казковим персонажем» — усвідомити значення правосуддя і справедливості. Рольові ігри також можуть бути спрямовані на вирішення конфліктів, навчання співпраці в команді чи розуміння прав і обов'язків громадянина. Наприклад:

«День виборів у класі»

Мета: формування уявлення про демократичні процеси, права і обов'язки громадян, розвиток відповідального ставлення до вибору, вміння працювати в команді та дотримуватися правил.

Тривалість: 1-2 уроки.

Організаційний момент:

- Учитель пояснює учням поняття «вибори», «кандидат», «виборча дільниця», «виборчий бюлетень», наголошуючи на важливості чесності та справедливості в цьому процесі.
- Разом із класом визначають, що саме обиратимуть, наприклад, президента класу, лідера екологічного проєкту чи відповідального за організацію класних заходів.

Розподіл ролей:

- Учні обирають кілька кандидатів, які будуть балотуватися на виборну посаду.
- Створюється виборча комісія з кількох учнів, яка відповідатиме за організацію процесу голосування.

Кандидати готуються до виборчої кампанії: кожен кандидат створює передвиборчу програму (з короткою допомогою вчителя). У програмі учні висловлюють свої ідеї, як зробити клас чи школу кращими (наприклад, організувати цікаві ігри на перервах, провести акцію для допомоги тваринам тощо).

Реалізація гри: кандидати представляють свої програми перед класом. Виборча комісія стежить за дотриманням регламенту. Учні ставлять кандидатам запитання.

Голосування:

- Учні отримують бюлетені, у яких зазначені імена кандидатів.
- Виборча комісія організовує процес голосування (голосування може бути таємним: учні кидають бюлетені у скриньку).

Підрахунок голосів: члени виборчої комісії підраховують голоси та оголошують результати.

Завершальний етап: учитель заохочує усіх кандидатів і наголошує на важливості їхньої участі.

Рефлексія: «Що нового я дізнався про вибори?», «Чому чесність і відповідальність важливі в демократичних процесах?»

Інтеграція активних методів у навчальний процес

Ефективність активних методів значно підвищується при їхньому поєднанні. Наприклад, рольова гра може завершуватися обговоренням у форматі дискусії, а результати проектної роботи можуть бути представлені у вигляді мультимедійних презентацій чи творчих виставок.

Методи активного навчання є незамінними у формуванні громадянської компетентності, оскільки вони дозволяють учням не лише здобувати знання, але й застосовувати їх у практичних життєвих ситуаціях. Використання таких методів сприяє вихованню активних, свідомих громадян, які здатні відповідально діяти в суспільстві.

Наприклад:

«День захисників і захисниць України»

Мета: формування уявлення про захисників України, розвиток почуття патріотизму, гордості за свою країну, усвідомлення цінності миру та важливості допомоги іншим.

Тривалість: 1-2 уроки, інтегровані з позакласною діяльністю.

Методи: дискусія, проектна діяльність, рольова гра, творчі завдання.

Організаційний момент. Учитель розповідає про свято, пояснює, хто такі захисники та захисниці України, наголошує на їхній ролі у збереженні незалежності та миру. Також учні обговорюють питання:

- Чому важливо пам'ятати про захисників і захисниць?
- Як ми можемо висловити їм подяку?

Учні разом із вчителем обирають спосіб, як вони можуть долучитися до відзначення цього свята, наприклад, створення листівок для військових або організація класної виставки.

Основний етап:

Учні діляться на групи:

1. Одна група створює листівки та малюнки для військових.
2. Друга готує стіннівку з розповідями про сучасних героїв.
3. Третя група готує інсценізацію на тему: «Як ми можемо допомагати Україні».

Рольова гра:

- «Якби я був/була волонтером». Учні приміряють на себе роль волонтера, обговорюючи, як вони могли б допомогти: збір гуманітарної допомоги, організація благодійної акції, підтримка листами та подарунками.

Творче завдання:

- Створення колективного плаката з назвою «Мир в Україні» з використанням малюнків, цитат і побажань.

Завершальний етап:

Учні демонструють свої роботи (листівки, плакат, стіннівку), інсценізують підготовлену сценку.

Учитель запитує:

- Що нового ви дізналися про захисників і захисниць України?
- Як ви можете висловити вдячність за їхню роботу?
- Чому важливо цінувати мир і допомагати один одному?

Інтеграція активних методів у цьому проєкті дозволяє поєднати теоретичне засвоєння знань із практичними навичками, емоційною залученістю та творчістю. Це сприяє гармонійному формуванню громадянської компетентності в учнів початкових класів.

Висновок до Розділу 2.

Формування громадянської компетентності молодших школярів є ключовим завданням сучасної освіти, спрямованим на виховання активних, свідомих і відповідальних громадян. Це завдання набуває особливої актуальності в умовах реформування української школи та інтеграції компетентнісного підходу у навчальний процес. У роботі було проаналізовано

методологічні підходи та практичні технології формування громадянської компетентності, які забезпечують всебічний розвиток молодших школярів як громадян демократичного суспільства.

Особлива увага була приділена предмету «Я досліджую світ», який завдяки своїй інтегративній природі об'єднує знання з різних освітніх галузей, таких як природнича, громадянська, історична та соціальна. Цей курс є потужним інструментом для розвитку в учнів розуміння взаємозв'язків між природними явищами, суспільними процесами і культурними цінностями. Використання сучасних активних методів навчання, таких як дискусії, проектна діяльність, рольові ігри та інтеграція морально-етичного виховання, сприяє не лише формуванню базових знань про права та обов'язки, а й розвитку навичок критичного мислення, комунікації, співпраці, відповідальності та емпатії.

Застосування інтерактивних методик навчання, таких як обговорення життєвих ситуацій, виховні акції, участь у соціальних та екологічних проектах, дозволяє формувати в учнів активну громадянську позицію, сприяє їхній соціалізації та готовності до реальної участі у громадському житті. Емоційно-ціннісний компонент навчання, який базується на досвіді взаємодії, поважає традиції і культурних цінностей, допомагає розвивати в учнів почуття патріотизму, толерантності та співчуття.

Таким чином, використання інтегративних і конструктивістських підходів у формуванні громадянської компетентності учнів початкової школи забезпечує цілісний розвиток особистості, що відповідає сучасним викликам суспільства. Технології, спрямовані на поєднання теоретичних знань із практичними завданнями та морально-етичним вихованням, мають значний потенціал для подальшого вдосконалення освітнього процесу. Результати дослідження можуть бути використані для розробки нових методик і програм навчання, які сприятимуть гармонійному розвитку молодого покоління та забезпечуватимуть його готовність до активної участі у розбудові демократичного суспільства.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

3.1. Аналіз та інтерпретація результатів анкетування учнів щодо рівня сформованості громадянської компетентності.

У рамках дослідження було проведено анкетування серед двох основних груп: майбутніх педагогів (здобувачі спеціальності 013 Початкова освіта Національного університету “Острозька академія”), які проходили різні види педагогічних практик та практикуючих вчителів початкових класів з різних регіонів України з досвідом роботи у школах від 3 до 15 років. Загалом участь у дослідженні взяли 50 осіб: 25 студентів та 25 вчителів початкової школи.

Для збору даних була використана анкета, розроблена для дослідження рівня сформованості громадянської компетентності серед респондентів. Анкета містила 20 запитань, що включали закриті та відкриті питання, що дозволяють оцінити знання, вміння та ціннісні орієнтації педагогів щодо громадянської компетентності, а також їх досвід використання методик та технологій формування цієї компетентності на уроках. Анкета включала такі категорії запитань:

- загальні уявлення про громадянську компетентність;
- застосування інтерактивних методи формування громадянської компетентності;
- роль проектної діяльності в освіті;
- практична реалізація на уроках «Я досліджую світ»;
- труднощі в реалізації громадянської компетентності;
- використання сучасних технологій;
- перспективи розвитку громадянської компетентності.

Збір даних проводився за допомогою онлайн-платформи Google Forms, що дозволило ефективно і зручно отримати анонімні відповіді респондентів з різних регіонів України. Використання онлайн-формату також забезпечило високу доступність і зручність для учасників дослідження. Після заповнення

анкети, респонденти надсилали свої відповіді, і дані автоматично збиралися в електронному вигляді.

В ході опитування було отримано такі результати.

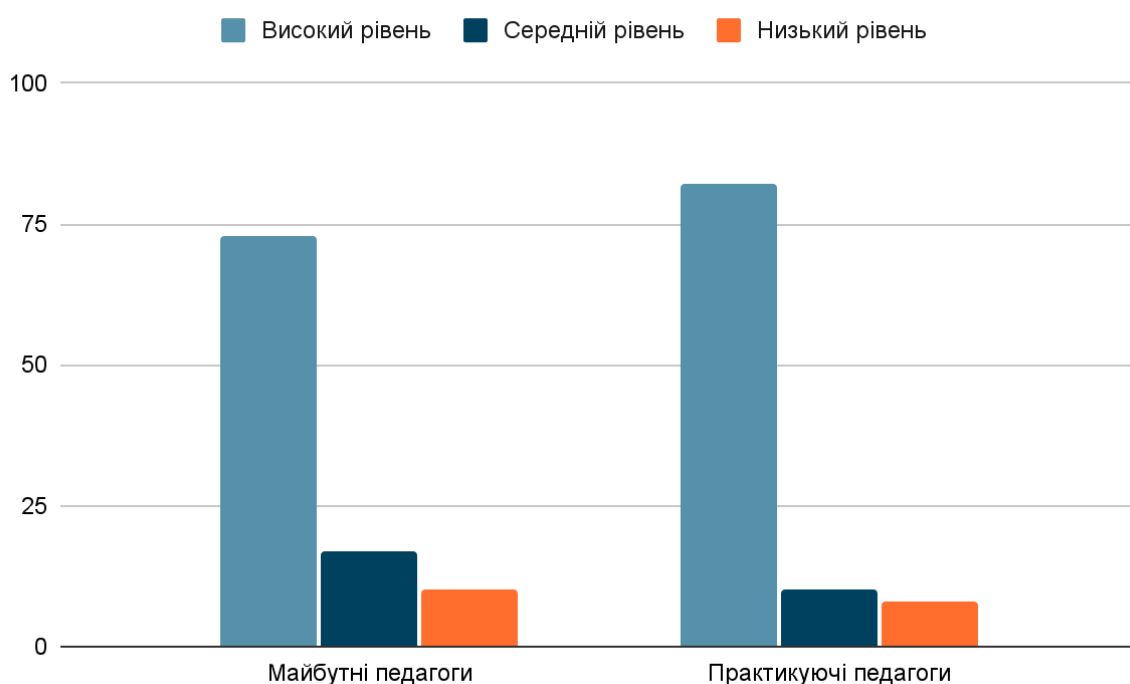


Рис 3.1. Загальні уявлення про громадянську компетентність

Результати опитування, представлені на Рис. 1, вказують на те, що більшість респондентів визнають громадянську компетентність важливою складовою освіти. Зокрема, дані показують, що 73% майбутніх педагогів оцінюють рівень своїх знань щодо прав, обов'язків і демократії як високий. У порівнянні з працюючими педагогами, де цей показник становить 82%, у майбутніх педагогів є більший відсоток респондентів з високим рівнем розуміння цього питання. Одночасно відзначається, що 10% майбутніх педагогів і 8% працюючих педагогів зазначають низький рівень розуміння громадянської компетентності, що вказує на певні прогалини в теоретичній підготовці деяких респондентів.

Цей факт свідчить про позитивні тенденції в підготовці майбутніх педагогів до викладання громадянської освіти. Високий рівень усвідомлення значення громадянської компетентності серед студентів є важливим

показником, оскільки він свідчить про те, що майбутні педагоги мають гарну теоретичну базу для ефективної реалізації цих знань у навчальному процесі. Теоретична підготовленість є основою для того, щоб педагоги могли не лише викладати, а й активно залучати учнів до обговорення важливих громадянських питань, формуючи в них відповідальне ставлення до прав і обов'язків, знання про демократію та основи громадянської участі.

Таке усвідомлення важливості громадянської компетентності серед майбутніх педагогів створює позитивні перспективи для впровадження цієї компетентності в освітній процес. Оскільки педагоги, які мають глибоке розуміння цих принципів, здатні ефективно передавати ці знання учням, формуючи у них критичне мислення та активну громадянську позицію. Відомо, що педагогічна підготовка значною мірою визначає якість освіти, оскільки саме педагоги є головними агентами передачі знань і цінностей учням. Як зазначає В. М. Тарасенко (2020), ефективність формування громадянської компетентності у школярів залежить від рівня підготовленості вчителів до застосування відповідних методик, що сприяють розвитку у дітей демократичних навичок і розуміння прав та обов'язків.

Однак важливо зауважити, що наявність високого рівня теоретичної підготовки серед майбутніх педагогів не завжди гарантує успішну практичну реалізацію громадянської компетентності в освітньому процесі. Як показують результати опитування, існує певна розбіжність між теоретичними знаннями та їх впровадженням на практиці. Це обумовлено численними практичними труднощами, зокрема обмеженням часу на проведення уроків, недостатчею методичних матеріалів, а також недостатньою кількістю годин, відведених для навчання громадянської освіти у шкільних програмах. Тому навіть при високому рівні усвідомлення важливості громадянської компетентності серед педагогів, реалії освітнього процесу часто не дозволяють повною мірою розкрити цей аспект на практиці. Проблема, зазначена педагогами, полягає в

тому, що для ефективної реалізації громадянської освіти необхідно більше часу, що є обмеженням в рамках існуючої навчальної програми.

Згідно з дослідженнями О. О. Кузьменко (2021), однією з основних проблем впровадження громадянської компетентності є саме дефіцит часу, адже шкільна програма часто не дає можливості детально вивчати ці питання. Як зазначають педагоги, хоча тема громадянської освіти є важливою, вона часто займає лише обмежену частину навчального часу, що заважає реалізувати потенціал цього предмета у повному обсязі. Це підтверджують результати опитування, де більшість респондентів наголошують на необхідності збільшення кількості годин, відведених на громадянське виховання, а також інтеграції цих тем у позаурочну діяльність.

Незважаючи на ці труднощі, досвід працюючих педагогів свідчить про те, що при наявності бажання та належної методичної підтримки можна успішно інтегрувати громадянську компетентність у навчальний процес. Як вказує Н. П. Постанова (2018), вчителі, які активно застосовують інтерактивні методи навчання та цифрові технології, можуть значно підвищити ефективність викладання громадянських тем, навіть за умов обмеженого часу. Інтерактивні методи, зокрема, проектна діяльність, дебати та обговорення, дозволяють учням не тільки здобувати теоретичні знання, але й активно застосовувати їх у практичних ситуаціях, що є важливим аспектом формування громадянської компетентності.

Таким чином, хоча більшість респондентів визнає громадянську компетентність важливою, існують суттєві виклики для її впровадження в освітній процес. Вищий рівень розуміння цієї компетентності серед майбутніх педагогів є позитивним сигналом для подальшої роботи, але необхідно враховувати, що на практиці існують обмеження, які потребують вирішення. Тому для успішної реалізації громадянської компетентності необхідно створити відповідні умови, зокрема, розробити методичні рекомендації, переглянути

навчальні програми та забезпечити педагогів додатковими ресурсами та часом для якісного викладання цих важливих тем.

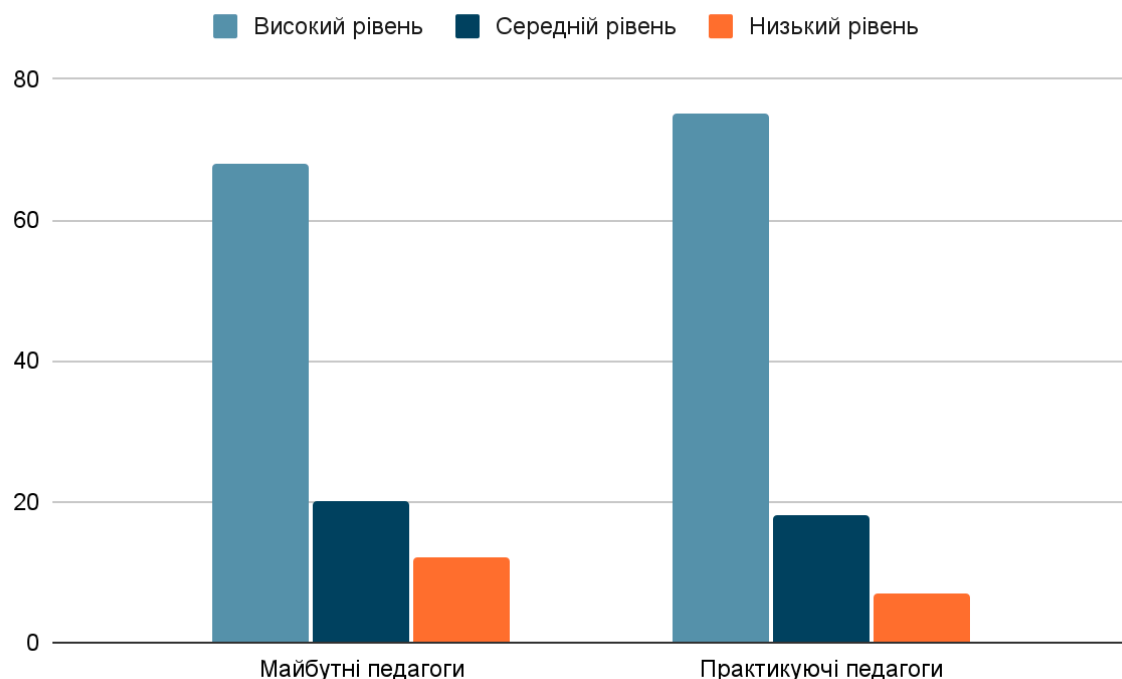


Рис 3.2. Інтерактивні методи формування громадянської компетентності

Результати опитування, представлені на Рис. 3.2, свідчать про високий рівень сприйняття інтерактивних методів як ефективного інструменту для формування громадянської компетентності серед респондентів. Однак існує суттєва різниця у рівні застосування цих методів між майбутніми педагогами та досвідченими вчителями.

Інтерактивні методи навчання, що включають різноманітні форми активної взаємодії між учасниками навчального процесу (вчителями та учнями), сприяють не лише засвоєнню теоретичних знань, а й розвитку практичних навичок, критичного мислення та здатності до конструктивної взаємодії в суспільстві. Відомо, що активні методи навчання, до яких відносяться дискусії, рольові ігри, проектна діяльність, дебати, забезпечують можливість учням зануритися в реальні проблеми та ситуації, що вимагають

аналітичного підходу, а також формують у них розуміння прав, обов'язків та принципів демократії (Монахова, 2017).

Згідно з результатами опитування, більшість респондентів, як серед майбутніх педагогів, так і серед працюючих учителів, вважають інтерактивні методи найбільш ефективними для формування громадянської компетентності (57% і 64% відповідно). Цей показник вказує на загальне визнання важливості таких методів у навчальному процесі. Однак, є й певні відмінності у застосуванні цих методів на практиці, що свідчить про вплив досвіду вчителів на рівень використання інтерактивних підходів. Педагоги з досвідом (64%) частіше застосовують інтерактивні методи порівняно з майбутніми педагогами (57%), що вказує на їх здатність адаптувати навчальний процес до потреб учнів.

Значущим є той факт, що респонденти, які лише здобувають педагогічну освіту, в теоретичному плані визнають ефективність інтерактивних методів, однак їм часто бракує практичного досвіду для їх успішного застосування. Це відображає характерну для педагогічної підготовки проблему — розрив між теоретичними знаннями та їх реалізацією в реальних умовах навчального процесу. Як зазначає Л. Б. Яковлева (2019), навіть при наявності теоретичних знань про методи інтерактивного навчання, майбутні педагоги потребують певного часу та практичного досвіду для їх ефективного використання в класі. Це включає як підготовку до використання цих методів, так і здатність адаптувати їх до різних ситуацій, зокрема в умовах обмеженого часу, великої кількості учнів або недостатньої матеріальної бази.

Досвідчені педагоги, з іншого боку, мають змогу застосовувати інтерактивні методи ефективніше, оскільки вони вже накопичили певний практичний досвід у використанні таких підходів. Згідно з дослідженнями Л. В. Олійник (2020), досвідчений вчитель здатний швидше оцінити ситуацію і визначити, який інтерактивний метод буде найбільш доцільним для досягнення конкретної освітньої мети. Вони також мають доступ до більш широкого

спектру методичних матеріалів, що дозволяє їм варіювати підходи залежно від потреб класу.

Незважаючи на те, що інтерактивні методи мають великий потенціал для формування громадянської компетентності, їх застосування в навчальному процесі може зустрічати певні труднощі. Одним з основних факторів, що обмежують використання цих методів, є обмеження в часі. Як зазначають респонденти, більшість інтерактивних методів потребують значно більше часу, ніж традиційні форми навчання. Це створює труднощі, особливо в умовах обмеженої кількості уроків на тиждень або ж при великій кількості учнів у класах. Крім того, використання інтерактивних методів часто вимагає наявності додаткових ресурсів, таких як спеціальні матеріали, технічне забезпечення або доступ до інтернет-ресурсів, що є не завжди доступними в усіх навчальних закладах (Шабельник, 2018).

Для підвищення ефективності використання інтерактивних методів у формуванні громадянської компетентності необхідно створити відповідні умови для педагогів. Це включає не лише теоретичну підготовку, але й практичні тренінги, що дозволяють майбутнім педагогам освоювати інтерактивні методи у реальних навчальних ситуаціях. Важливим кроком є також підвищення кількості годин, відведених для громадянської освіти в шкільних програмах, що дасть можливість педагогам більше часу приділяти інтерактивним методам.

Як зазначає І. Ю. Романов (2019), впровадження інтерактивних методів має бути не тільки завданням окремих педагогів, але й системною проблемою, що потребує розвитку відповідних інфраструктурних і методичних умов. Урахування цих факторів надасть можливість оптимізувати процес формування громадянської компетентності у школярів і сприятиме підготовці більш активних і відповідальних громадян. Аналіз показує, що інтерактивні методи навчання є одним з найефективніших інструментів формування громадянської компетентності, оскільки сприяють розвитку у учнів навичок критичного мислення, громадянської відповідальності та активної участі в демократичному

житті. Водночас важливим є практичний досвід педагогів у використанні цих методів, що визначає їх ефективність. Майбутнім педагогам необхідно надати більше можливостей для практичного освоєння інтерактивних підходів, що дозволить покращити якість викладання громадянської освіти та забезпечити більш високий рівень громадянської компетентності у молодого покоління.

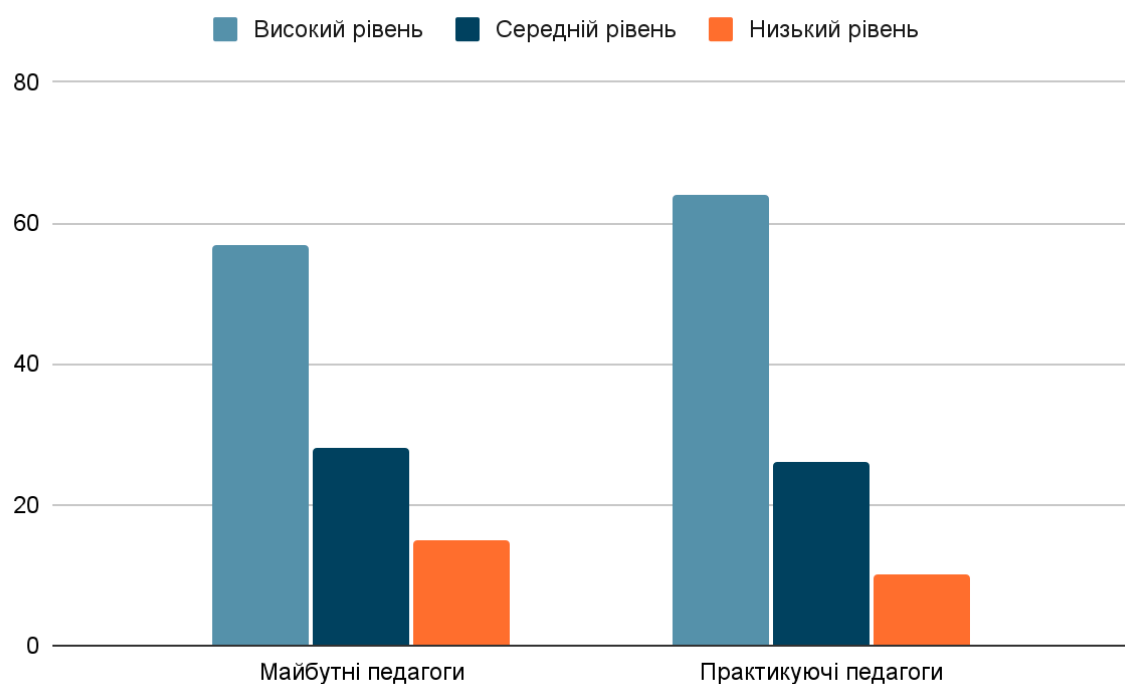


Рис 3.3. Роль проектної діяльності в освіті

Результати опитування, представлені на Рис. 3.3, показують важливість проектної діяльності для розвитку співпраці та відповідальності серед учнів, а також для формування громадянської компетентності. Як свідчать дані, більшість респондентів, як серед майбутніх педагогів, так і серед працюючих учителів, визнають високу значущість проектної діяльності в освітньому процесі.

Проектне навчання є ефективним інструментом для формування у учнів навичок активної співпраці, комунікації та відповідальності. Проекти вимагають від учнів колективної роботи, обговорення ідей, прийняття спільних рішень, що в свою чергу сприяє розвитку соціальних навичок, критичного

мислення та здатності до самостійного пошуку рішень. Визначення та виконання конкретного завдання в межах проекту дозволяє учням глибше осмислити проблеми, пов'язані з громадянськими правами та обов'язками, а також відчувати свою відповідальність за результат. Таким чином, проектне навчання стає потужним інструментом для розвитку громадянської компетентності, що дозволяє дітям не лише набувати теоретичних знань, а й здобувати практичний досвід в реальних ситуаціях (Черкасов, 2018).

В результатах опитування видно, що обидві групи респондентів визнають важливість проектної діяльності для розвитку таких важливих якостей, як співпраця і відповідальність. Зокрема, майбутні педагоги акцентують на тому, що проекти є важливим засобом для розвитку цих навичок у дітей. Так, у групі майбутніх педагогів 57% респондентів відзначили високий рівень важливості проектів для розвитку співпраці та відповідальності. У працюючих вчителів цей показник ще вищий – 64%. Це свідчить про те, що з часом педагоги здатні краще оцінювати ефективність проектного навчання та інтегрувати його в освітній процес.

Проектне навчання виступає важливим засобом для інтеграції громадянських питань у практичну діяльність учнів. Важливим аспектом є те, що проекти дозволяють реалізовувати громадянські теми не лише теоретично, а й на практиці, через виконання конкретних завдань, участь у дослідженнях чи розробці соціальних ініціатив. Вже на етапі виконання проектів учні вчаться працювати в команді, враховувати інтереси інших, ухвалювати колективні рішення, що є основою громадянської відповідальності.

Педагоги з досвідом зазначають, що проектна діяльність допомагає формувати у учнів навички, необхідні для участі в громадському житті, такі як вміння співпрацювати, брати на себе відповідальність за прийняті рішення та їх реалізацію. Зокрема, в дослідженнях П. І. Руденка (2017) підкреслюється, що проектна діяльність дозволяє учням поглиблено вивчати соціальні, економічні

та політичні проблеми, що дає їм змогу не лише зрозуміти, але й активно брати участь у вирішенні важливих для суспільства питань.

У свою чергу, проектна діяльність формує у дітей важливі громадянські компетенції, зокрема навички критичного мислення, аналізу, оцінки і розв'язання реальних проблем, що допомагає їм стати більш активними учасниками громадянського життя. Проектне навчання допомагає учням розуміти свою роль у суспільстві, формує у них почуття відповідальності за власні дії, сприяє розвитку демократичних принципів та громадянських цінностей.

Одним з важливих аспектів є адаптація проектної діяльності до реальних умов навчального процесу. Хоча майбутні педагоги підкреслюють важливість проектів для розвитку громадянської компетентності, на практиці реалізація проектів вимагає значних зусиль і ресурсів. Це включає як організаційні, так і методичні питання: необхідність наявності достатньої кількості часу для роботи над проектами, підготовка необхідних матеріалів, інтеграція проектної діяльності в навчальну програму.

Згідно з результатами досліджень С. І. Корнієнко (2019), головними перепонами для впровадження проектного навчання є обмежений час на реалізацію проектів, недостатній рівень підготовки педагогів до роботи з проектами та відсутність відповідних методичних рекомендацій. Однак, як показує практика, проектне навчання може бути ефективно впроваджене за умов постійного вдосконалення педагогічної майстерності та організації відповідної інфраструктури в школах.

Результати опитування та теоретичний аналіз підтверджують, що проектна діяльність є важливим інструментом для розвитку громадянської компетентності учнів. Майбутні педагоги високо оцінюють значення проектів для розвитку співпраці та відповідальності, що вказує на важливість інтеграції проектного навчання в педагогічну практику. Однак, для того, щоб проектне навчання стало ефективним інструментом формування громадянської

компетентності, необхідно забезпечити відповідну підготовку педагогів, надати їм необхідні методичні матеріали, а також створити умови для реалізації проектів в умовах обмеженого часу та ресурсів.

Проектне навчання має значний потенціал для формування у учнів важливих громадянських якостей, таких як відповідальність, критичне мислення, здатність до співпраці. Впровадження проектної діяльності в освітній процес допоможе підготувати учнів до активної участі в громадському житті, що є ключовим завданням сучасної освіти.

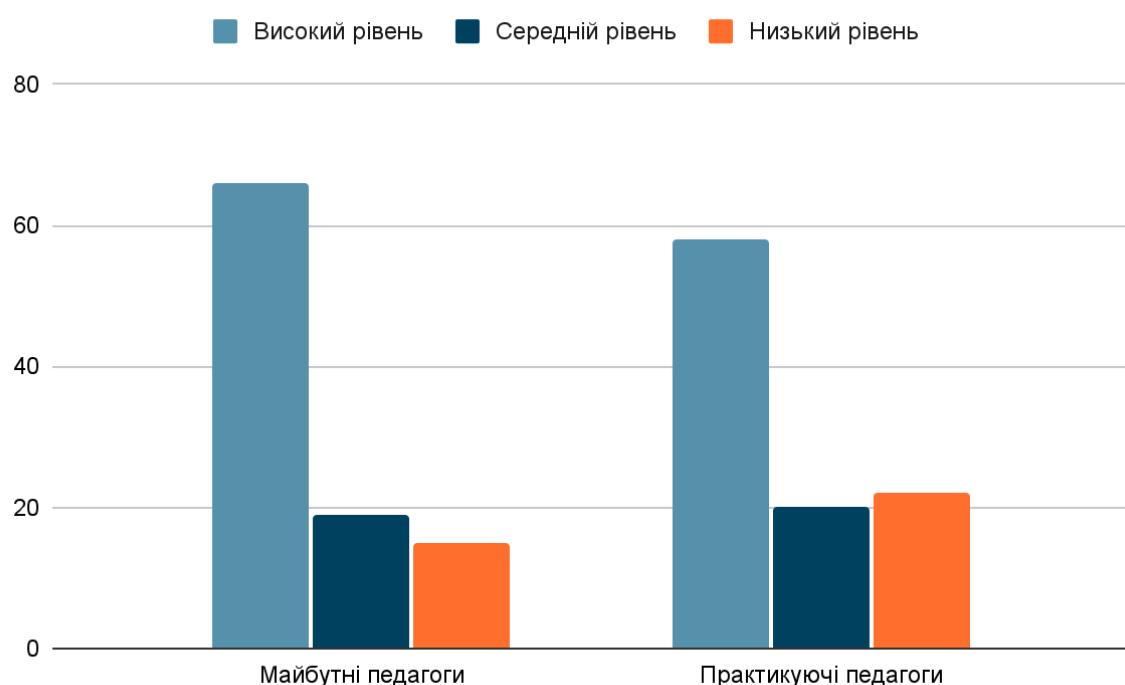


Рис. 3.4. Практична реалізація на уроках «Я досліджую світ»
Представлені на Рис. 3.4, вказують на певні труднощі, з якими стикаються як майбутні педагоги, так і працюючі вчителі при інтеграції громадянських тем у навчальний процес. Згідно з результатами опитування, майбутні педагоги вказують на те, що громадянські теми не отримують достатньої уваги на уроках «Я досліджую світ» через обмежений час, який виділяється на предмети цього курсу. Вони зазначають, що хоча концептуально громадянська компетентність є важливою складовою освіти, практичне її впровадження зазвичай стикається з

низкою організаційних і методичних труднощів. Так, 66% респондентів вважають, що громадянські теми повинні мати більше часу на уроках, оскільки актуальні питання громадянської відповідальності, прав і обов'язків громадян часто залишаються поза увагою через насиченість програми.

З точки зору теорії, громадянська компетентність включає не лише знання прав і обов'язків громадян, а й здатність до критичного осмислення соціальних проблем, розвиток активної громадянської позиції, а також вміння діяти відповідно до норм демократії. Однак на практиці ці аспекти залишаються другорядними, оскільки програма не забезпечує належного часу для детального розгляду громадянських тем у межах уроків «Я досліджую світ». Це підтверджує дослідження Л. І. Вербицької (2019), яка підкреслює, що інтенсивність сучасної освітньої програми часто не дозволяє вчителям зосередитися на важливих, але об'ємних питаннях, таких як громадянська відповідальність.

Практикуючі педагоги, згідно з результатами дослідження, хоча й включають громадянські теми в уроки, часто обмежуються лише поверхневим їх розглядом. Це також пов'язано з обмеженням часу, оскільки при стислому навчальному плані важливою є вибірковість в темах, які вчителі можуть ефективно розглянути. Тому в більшості випадків громадянські питання залишаються на рівні загальних тверджень, що не дозволяє учням глибше усвідомити їхню важливість і сформувати навички відповідальної участі в суспільстві.

Як зазначає О. М. Данилюк (2020), проблема обмеженого часу є однією з найбільш суттєвих у впровадженні громадянських тем в шкільне навчання. Вона також підкреслює, що в умовах жорсткої регламентації навчальних годин і постійної потреби «вкластися» в план, вчителі змушені вибирати лише найбільш критичні теми, що може призвести до поверхневого засвоєння матеріалу учнями.

Одним із можливих рішень цієї проблеми є інтеграція громадянських тем у інші навчальні дисципліни, а також розширення позаурочної діяльності. Інтеграція дозволяє зберегти основну навчальну мету предмету, при цьому не відводячи для громадянської компетентності окремих уроку або годину. Зокрема, інтеграція громадянських тем у предмети історії, географії, літератури, а також уроки з розвитку критичного мислення, дозволить учням засвоювати важливі аспекти громадянської відповідальності, прав та обов'язків без потреби виділяти додатковий час у вже перевантаженому розкладі. Така методика дозволяє формувати в учнів не тільки теоретичні знання, а й практичні навички аналізу і застосування громадянських норм в реальному житті.

Дослідження О. С. Крижанівської (2021) вказує на ефективність інтегрованого підходу до викладання громадянських тем, зазначаючи, що цей метод дає можливість учням не лише дізнаватися про основи демократії, але й випробовувати свої знання через практичні завдання та інтерактивні методи, що дозволяє краще засвоїти навчальний матеріал.

Додатково, необхідно звернути увагу на важливість позаурочних заходів, які можуть стати важливим інструментом для більш глибокого розгляду громадянських тем. Це можуть бути тематичні заходи, дебати, тренінги, що дозволяють учням безпосередньо взаємодіяти і розв'язувати реальні проблеми суспільства. Дослідження В. М. Вакуленка (2020) підтверджує, що позаурочні заходи є одним із найефективніших методів розвитку громадянської компетентності, оскільки дозволяють учням отримувати практичний досвід у вирішенні соціальних і політичних питань.

Результати дослідження підтверджують, що, незважаючи на концептуальну важливість громадянської компетентності, в умовах шкільної програми існують серйозні труднощі у її практичному впровадженні. Обмежений час на уроках «Я досліджую світ» не дозволяє глибше розглядати важливі громадянські питання, що в свою чергу знижує ефективність формування громадянської компетентності у школярів. Проте інтеграція

громадянських тем в інші навчальні дисципліни та проведення позаурочних заходів може стати ефективним рішенням цієї проблеми, дозволяючи забезпечити більш глибоке засвоєння важливих для громадянської освіти знань

і

навичок.

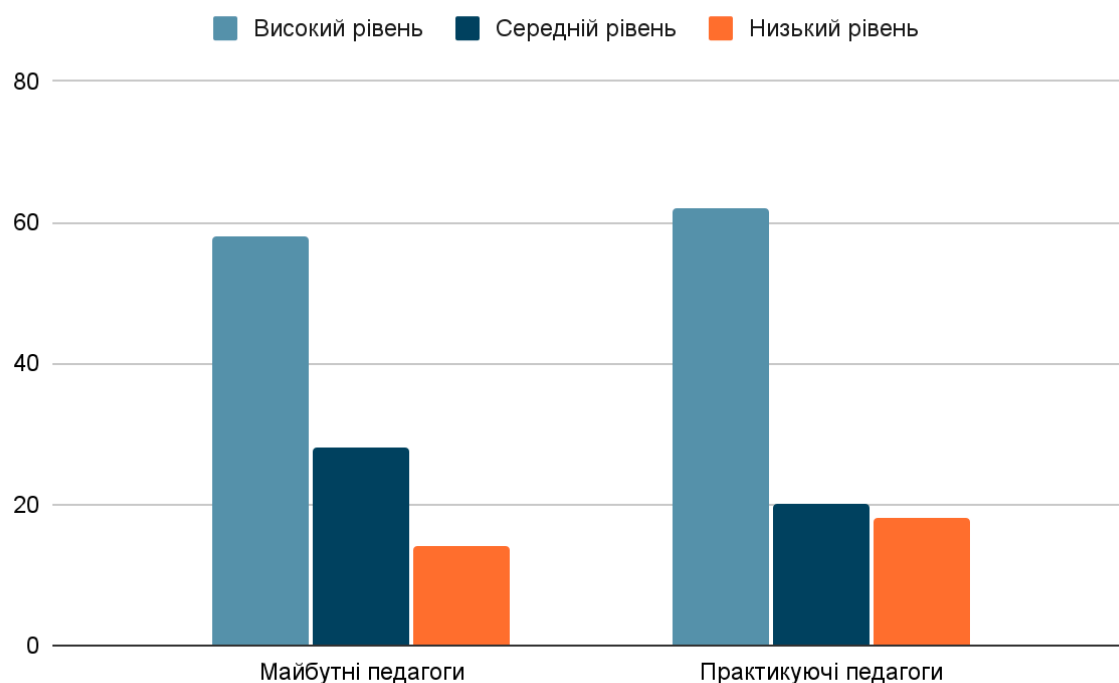


Рис 3.5. Труднощі в реалізації громадянської компетентності

Результати опитування, представлені на Рис. 3.5, демонструють, що ці труднощі мають значний вплив на ефективність впровадження громадянської компетентності, і вказують на необхідність перегляду наявних підходів до навчання та методичних рекомендацій.

Однією з основних перешкод у реалізації громадянської компетентності в навчальному процесі є відсутність достатніх методичних матеріалів. Як показують результати опитування, цю проблему відзначають більшість респондентів у обох групах: майбутні педагоги (28%) та працюючі вчителі (20%) вказують на відсутність необхідних методичних матеріалів як головну перешкоду для ефективного викладання громадянських тем. Це підтверджує спостереження, що сучасні навчальні плани і програми, хоч і включають

громадянські теми, однак не забезпечують учителів достатнім інструментарієм для їх якісного викладання.

Сучасна освітня реформа вимагає від педагогів не лише передачі знань, а й розвитку критичного мислення, здатності до самостійного аналізу та формування активної громадянської позиції у школярів. Для цього необхідні спеціалізовані методичні матеріали, які допоможуть вчителям організувати навчальний процес, використовуючи сучасні інтерактивні методи, які сприяють розвитку громадянської компетентності. Проте, як зазначає О. І. Педченко (2019), відсутність таких матеріалів суттєво обмежує можливості педагогів в успішному впровадженні цих методик. З огляду на це, необхідно визнати важливість створення та доступності методичних рекомендацій, розробки спеціалізованих посібників для вчителів, а також методичних матеріалів, які містять конкретні приклади інтеграції громадянських тем в існуючі програми. О. О. Титаренко (2021) наголошує, що розробка таких матеріалів повинна бути спрямована на конкретні практичні завдання, які дозволять вчителям максимально ефективно навчати учнів основам громадянської відповідальності та демократичних цінностей. Часові обмеження також є важливим чинником, що суттєво ускладнює впровадження громадянської компетентності. За даними опитування, 58% респондентів з числа майбутніх педагогів та 62% працюючих вчителів зазначають, що обмеження навчального часу є головною проблемою при вивченні громадянських тем. Як зазначено в літературі, актуальні теми громадянської освіти потребують значної кількості часу для глибокого осмислення і обговорення, а також для розвитку практичних навичок у учнів.

Важливо розуміти, що громадянська компетентність є багатогранною, і її розвиток вимагає не тільки теоретичних знань, а й практичного застосування цих знань у реальних життєвих ситуаціях. Обмежений час на заняттях зазвичай змушує вчителів скорочувати програмний матеріал, що в свою чергу обмежує можливість учнів усвідомити важливість цих тем та застосовувати їх у повсякденному житті. Як зазначає Н. В. Скиба (2020), недостатній час для

глибокого розгляду важливих аспектів громадянської компетентності в освіті сприяє лише поверхневому засвоєнню тем і не дає можливості учням повною мірою осмислити та інтегрувати їх у свою практичну діяльність.

Тим не менше, для подолання цієї проблеми необхідно переглянути структуру навчальних програм і розширити час на вивчення громадянських тем. Одним із можливих рішень є інтеграція громадянських питань у інші навчальні дисципліни, що дозволить забезпечити більш глибоке та всебічне засвоєння цих тем. Зокрема, інтеграція цих тем у курси історії, правознавства та етики може стати важливим кроком для поглибленого розуміння та розвитку громадянської відповідальності. Важливим є також використання позаурочних заходів, таких як дебати, конкурси, проектна діяльність, що дозволяють учням більш детально і з різних точок зору вивчати громадянські проблеми.

Для ефективного впровадження громадянської компетентності в навчальний процес необхідно розробити додаткові методичні матеріали, що містять конкретні завдання та приклади для роботи з учнями. Окрім цього, необхідно забезпечити вчителів доступом до інноваційних педагогічних технологій, що можуть зробити навчання більш інтерактивним і ефективним. Програми професійного розвитку для педагогів мають включати навчання методам інтеграції громадянських тем у різні предмети, що дозволить скоротити час на викладання цих тем і водночас забезпечити високий рівень їх засвоєння учнями.

Важливим кроком є також перегляд навчальних програм з метою оптимізації часу, що виділяється на громадянську освіту. Як зазначає О. М. Данилюк (2020), в умовах сучасної освіти необхідно збільшити кількість годин на вивчення основ громадянської відповідальності, демократичних цінностей та правознавства, а також запровадити спеціалізовані курси або позаурочні заходи для активної участі учнів у обговоренні важливих суспільних проблем.

Отже, основними труднощами в реалізації громадянської компетентності є відсутність достатніх методичних матеріалів і обмеження часу на уроках. Ці

проблеми значно знижують ефективність впровадження громадянських тем в навчальний процес. Для їх подолання необхідно створити додаткові методичні матеріали, переглянути навчальні програми, а також розширити час, виділений на вивчення громадянських тем. Тільки за умови розробки відповідних рекомендацій і підвищення рівня підготовки педагогів можливо досягти успіху в реалізації громадянської компетентності у школах.

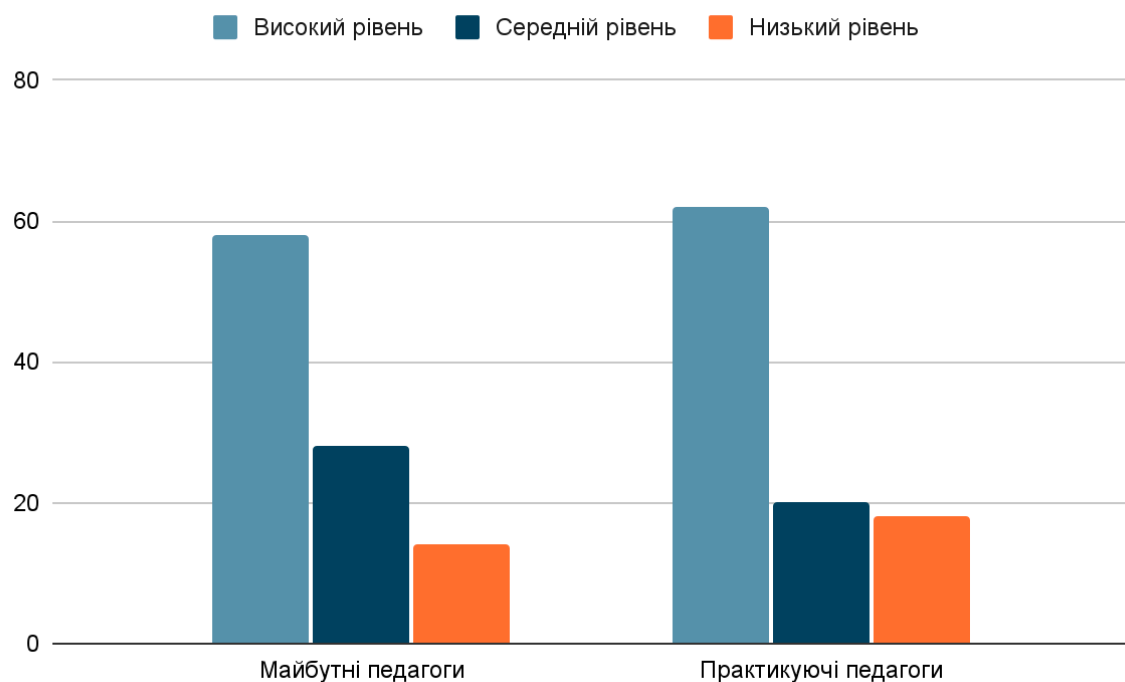


Рис. 3.6. Використання сучасних технологій

Існують певні відмінності у використанні технологій між працюючими педагогами та майбутніми вчителями, що можна побачити в результатах опитування, представлених на Рис. 3.6.

Як показують результати дослідження, педагоги з досвідом значно активніше застосовують цифрові платформи для соціальної взаємодії з учнями, що свідчить про їх більший досвід у використанні сучасних технологій. За словами С. А. Якименко (2021), досвідчені вчителі мають більш чітке уявлення про ефективність використання технологій, зокрема для розвитку громадянської компетентності, і здатні інтегрувати їх у свою педагогічну практику. Це включає використання онлайн-платформ для проведення дискусій, організації

колективної роботи, розвитку критичного мислення та формування навичок соціальної взаємодії, що є важливими складовими громадянської компетентності.

Дослідження М. В. Гнатенка (2020) підтверджує, що педагогічний досвід та знайомство з технологіями дають змогу ефективно використовувати цифрові ресурси для стимулювання учнів до участі в освітніх процесах, що базуються на принципах демократії та громадянської відповідальності. Працюючі педагоги активно застосовують онлайн-курси, відеоконференції, форуми та соціальні мережі для формування громадянських навичок у школярів, що робить навчання більш інтерактивним і орієнтованим на учня.

Одним із прикладів ефективного використання сучасних технологій є проекти, в яких учні можуть розв'язувати соціально значущі проблеми через групову взаємодію в цифровому просторі. За словами Т. О. Нечаєвої (2022), використання цифрових платформ у проектній діяльності дозволяє створити середовище для розвитку соціальних навичок, співпраці, а також формування відчуття громадянської відповідальності серед учнів.

Водночас, результати опитування свідчать, що майбутні педагоги, хоча й визнають важливість використання сучасних технологій, не використовують їх на практиці в достатньому обсязі. Зокрема, майбутні вчителі повинні приділяти більше уваги підготовці до використання онлайн-платформ і технологій, оскільки це може стати потужним інструментом для формування громадянської компетентності та для розвитку ефективної взаємодії з учнями.

Як зазначає О. М. Стрельник (2021), майбутні педагоги, хоча і ознайомлені з цифровими технологіями теоретично, часто стикаються з проблемами їх впровадження в практичну діяльність через недоліки у професійній підготовці. Це може бути зумовлено недостатнім рівнем володіння педагогічними ІТ-інструментами, а також браком методичних навичок для інтеграції цих технологій у навчальний процес. Тому важливою задачею є не

лише забезпечення вчителів цифровими ресурсами, але й удосконалення методики їх застосування у педагогічній практиці.

Недавні дослідження, проведені А. І. Бондаренко (2022), показують, що недостатня підготовка майбутніх педагогів до інтеграції технологій у навчальний процес може призвести до їх пасивного використання, що суттєво знижує ефективність формування громадянської компетентності. Важливою умовою для успішного впровадження технологій є наявність не лише технічних знань, а й умінь застосовувати ці технології для розвитку громадянських якостей у школярів. Таким чином, теоретична підготовка майбутніх педагогів повинна включати не лише знання про цифрові інструменти, але й навички їх ефективного використання для розвитку громадянської активності учнів.

Для вирішення зазначених проблем важливо розвивати системний підхід до підготовки майбутніх педагогів у галузі використання сучасних технологій. Зокрема, вищі навчальні заклади повинні включати до програм підготовки педагогів курси, що зосереджуються на практичному застосуванні цифрових платформ у навчанні, зокрема в контексті формування громадянської компетентності.

Пропонується також інтеграція навчальних онлайн-ресурсів, таких як вебінари, онлайн-курси, електронні платформи для співпраці учнів та викладачів, що дозволить педагогам з більшим досвідом передавати свої знання та методики молодим вчителям. Це дозволить створити більш динамічне та інклюзивне освітнє середовище, що враховує потреби сучасних учнів і відповідає вимогам сучасного суспільства. У свою чергу, такі платформи можуть стати важливим інструментом для підтримки громадянської відповідальності серед учнів, формуючи в них навички співпраці, обміну ідеями та розв'язання соціальних проблем.

Зокрема, концепція активного використання технологій для формування громадянської компетентності вже була підтримана дослідженнями, зокрема, в роботах В. А. Горбунова (2020), який наголошує на необхідності забезпечення

педагогів не лише технічними знаннями, а й комплексними методичними підходами до інтеграції ІТ у навчальний процес. Технології повинні стати не просто інструментами для комунікації, а й засобами розвитку ключових компетенцій громадянської відповідальності, критичного мислення та активної участі учнів у суспільному житті.

Таким чином, ефективне використання сучасних технологій у формуванні громадянської компетентності є важливим аспектом сучасної освіти. Педагоги з досвідом вже успішно інтегрують цифрові ресурси в навчальний процес, в той час як майбутнім вчителям необхідно надати більше можливостей для практичного освоєння технологій, що дозволить їм створювати більш інтерактивне й ефективне навчальне середовище для розвитку громадянської активності учнів.

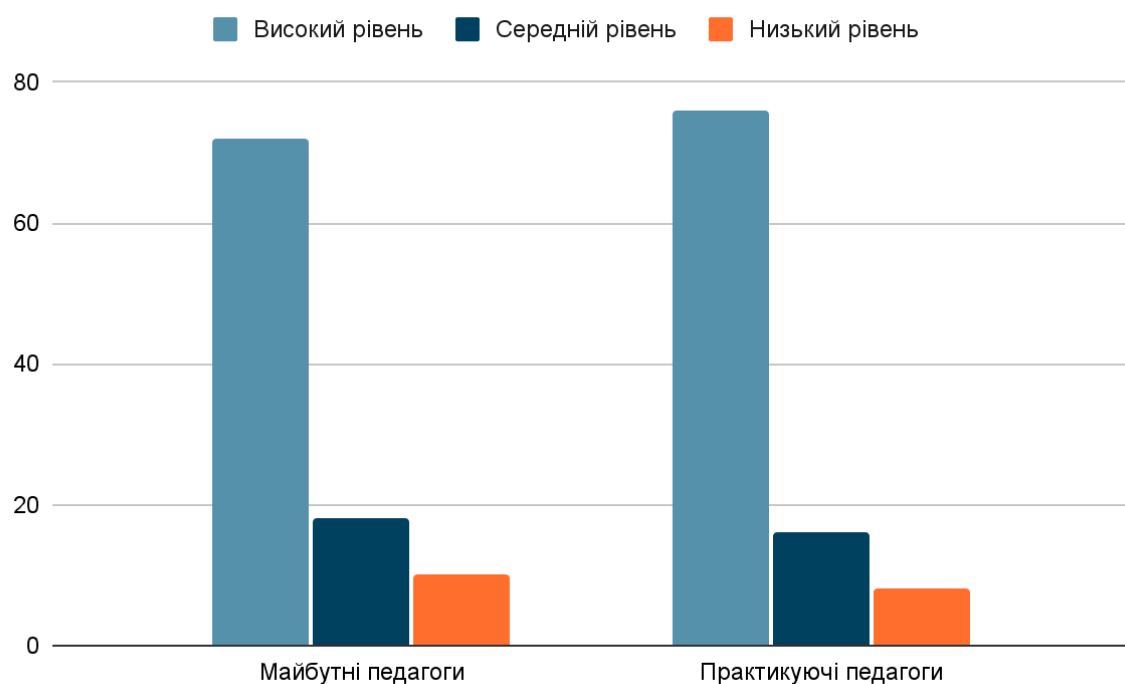


Рис. 3.7. Перспективи розвитку громадянської компетентності

В результатах дослідження, представлених на Рис. 3.7, відображено важливі аспекти, що стосуються майбутнього розвитку громадянської компетентності: збільшення годин на громадянське виховання, інтеграція

позаурочних заходів та введення додаткових практичних тренінгів для педагогів. Це дозволяє зробити висновок, що ефективне формування громадянської компетентності неможливе без належного часу, організаційної підтримки та відповідної підготовки педагогів.

Відповідно до результатів опитування, як майбутні, так і практикуючі педагоги підкреслюють важливість збільшення годин на громадянське виховання. Оскільки громадянська компетентність охоплює широке коло знань і навичок, таких як права людини, демократія, відповідальність, правова грамотність, то для ефективного її формування потрібно більше часу, ніж традиційно виділяється на ці питання в навчальних програмах. Це підкреслюється і в роботах науковців, які наголошують на важливості часу для глибокого засвоєння цих тем. Зокрема, Л. І. Безносикова (2020) зазначає, що відсутність достатнього часу для вивчення громадянських тем значно знижує ефективність їхнього засвоєння учнями, що, в свою чергу, обмежує їх здатність до критичного мислення та активної громадянської участі.

Також важливо зазначити, що згідно з дослідженням В. Ю. Семенова (2022), інтеграція громадянського виховання в основні навчальні дисципліни не завжди є достатньою для досягнення високого рівня громадянської компетентності. Тому збільшення часу на спеціалізовані уроки з громадянського виховання дозволяє зосередитися на таких важливих питаннях, як соціальна справедливість, демократичні принципи та громадянська відповідальність. Це сприяє не лише розвитку знань у галузі прав людини та громадянської відповідальності, а й активізації участі учнів у соціальних процесах.

Результати дослідження також свідчать про необхідність інтеграції позаурочних заходів у систему громадянського виховання. Позаурочні активності, такі як дебати, моделі ООН, волонтерські програми та соціальні проекти, надають учням можливість застосовувати теоретичні знання на практиці, що є важливим аспектом формування їхньої громадянської

компетентності. Оскільки громадянська компетентність передбачає не лише знання, а й здатність діяти в реальних соціальних ситуаціях, саме позаурочні заходи можуть стати платформою для розвитку цих навичок.

Дослідження А. В. Кириченка (2021) підтверджує, що позаурочні заходи є надзвичайно важливими для розвитку відповідальності, комунікаційних навичок та здатності працювати в команді. Вони дозволяють учням усвідомити свою роль у суспільстві, взяти участь у вирішенні реальних проблем і навчитися практично застосовувати знання про демократію, права людини та соціальну відповідальність. Для педагогів важливо не лише залучати учнів до таких заходів, але й правильно організувати їх, щоб забезпечити максимальний навчальний ефект.

Окрім збільшення часу на громадянське виховання та інтеграції позаурочних заходів, важливою складовою ефективної реалізації громадянської компетентності є підготовка педагогів до роботи з цими темами. Як показують результати дослідження, обидві групи респондентів наголошують на необхідності проведення практичних тренінгів для педагогів, які дозволяють розвивати їхні навички в сфері громадянського виховання.

Практичні тренінги для педагогів є необхідними для того, щоб вони мали змогу краще орієнтуватися в методиках викладання тем громадянської освіти, а також знали, як ефективно взаємодіяти з учнями на основі принципів демократичної освіти. За словами О. М. Бабенко (2022), саме тренінги дають змогу педагогам оволодіти новими методами та технологіями навчання, що сприяє глибшому залученню учнів до процесу громадянського виховання. Важливо, щоб ці тренінги враховували нові виклики та потреби освіти, зокрема, розвиток критичного мислення, здатність до аналізу соціальних процесів і участі в громадському житті.

Дослідження В. О. Лебедева (2020) підкреслює важливість безперервної професійної освіти для педагогів у контексті розвитку громадянської компетентності. Це включає тренінги, семінари та курси підвищення

кваліфікації, на яких педагоги можуть опанувати сучасні методики роботи з учнями, спрямовані на формування активної громадянської позиції.

Збільшення часу на громадянське виховання, інтеграція позаурочних заходів та проведення практичних тренінгів для педагогів є необхідними умовами для ефективного розвитку громадянської компетентності. Це дозволяє не лише забезпечити учням глибокі знання з основ демократії, прав людини та відповідальності, а й дає їм можливість практично застосовувати ці знання у реальних життєвих ситуаціях. У свою чергу, розвиток педагогічної майстерності через тренінги та підвищення кваліфікації дозволить забезпечити ефективне впровадження громадянської компетентності в освітній процес.

Дослідження ефективності впровадження технологій та методик формування громадянської компетентності через уроки «Я досліджую світ» дозволяє зробити кілька важливих висновків щодо нинішнього стану та перспектив цього процесу в системі освіти. Підсумки дослідження показують, що громадянська компетентність є необхідною складовою освітнього процесу для учнів та педагогів, оскільки вона сприяє розвитку критичного мислення, активної громадянської позиції та готовності до участі в демократичному житті суспільства. Проте, на даному етапі існують суттєві труднощі в її впровадженні, які потребують комплексного підходу для покращення.

Перш за все, обидві групи респондентів, майбутні педагоги та працюючі вчителі, визнають важливість громадянської компетентності та розуміють необхідність її формування у учнів. Однак на практиці впровадження цієї компетентності стикається з кількома викликами. Одним із основних є обмежений час на уроках, зокрема на уроках «Я досліджую світ», що є основною причиною недостатньої уваги до громадянських тем. Як показали результати дослідження, хоча вчителі визнають важливість таких тем, їх впровадження обмежується організаційними та часовими рамками шкільних програм. Це вказує на необхідність перегляду навчальних планів, збільшення

кількості годин, відведених на громадянське виховання, та оптимізації розподілу часу між різними навчальними предметами.

Другим важливим аспектом є відсутність достатньої кількості методичних матеріалів, що ускладнює ефективне викладання громадянських тем. Відсутність спеціалізованих ресурсів для педагогів створює труднощі у застосуванні інтерактивних методик та технологій, що є необхідними для розвитку громадянської компетентності учнів. Це підтверджується результатами опитування, які показали, що більшість респондентів відзначають дефіцит методичних рекомендацій та матеріалів, що могло б суттєво покращити процес викладання цієї теми.

Ще однією проблемою є недостатня підготовка майбутніх педагогів до використання сучасних технологій у навчальному процесі. Хоча технології активно використовуються в обох групах респондентів, педагоги з досвідом демонструють значно вищий рівень їх застосування. Це вказує на те, що майбутні педагоги потребують додаткової підготовки для ефективного використання цифрових платформ, що можуть стати потужним інструментом для розвитку громадянської компетентності учнів. Таким чином, виявлена потреба в удосконаленні підготовки майбутніх педагогів у сфері технологічної освіти та розвитку навичок використання цифрових інструментів для формування громадянської компетентності.

Що стосується методик, то результати дослідження підтверджують важливість інтерактивних методів для формування громадянської компетентності. Однак ці методи потребують більше часу та ресурсів для їх ефективного впровадження в навчальний процес. Інтерактивні методи, як правило, вимагають активного залучення учнів, групових обговорень, дебатів та інших форм співпраці, що є важливими для розвитку таких навичок, як критичне мислення, здатність до аналізу та обґрунтованого прийняття рішень. Проте, відсутність достатнього часу на уроках часто ускладнює застосування

таких методик, що підкреслює необхідність збільшення навчального часу для вивчення громадянських тем.

Ураховуючи вищезазначене, для підвищення ефективності впровадження громадянської компетентності в освітній процес необхідно прийняти низку заходів. По-перше, необхідно розробити додаткові методичні матеріали та рекомендації для педагогів, які дозволять ефективніше інтегрувати громадянські теми в навчальний процес. Це має включати як теоретичні матеріали, так і практичні інструменти, що сприятимуть активному залученню учнів до вивчення громадянських питань. По-друге, необхідно переглянути навчальні програми, збільшивши кількість годин, відведених на громадянське виховання. Це дозволить не лише глибше розглянути важливі теми, а й забезпечить належний час для використання інтерактивних методів навчання. По-третє, важливим є впровадження практичних тренінгів для педагогів, що сприятимуть їхньому професійному розвитку в контексті формування громадянської компетентності у учнів. Враховуючи досвід працюючих педагогів, які вже активно використовують сучасні технології, майбутнім педагогам потрібно більше уваги приділяти підготовці до ефективного застосування цифрових платформ та інших інноваційних методів навчання.

Загалом, результати дослідження підкреслюють важливість удосконалення підготовки педагогів, збільшення часу для навчання громадянським темам і розширення використання інтерактивних та технологічних методів у навчальному процесі. Для досягнення цього необхідно створити відповідні умови в навчальних програмах та забезпечити педагогів необхідними ресурсами для ефективного формування громадянської компетентності учнів. Це дозволить не лише підвищити рівень громадянської освіти, а й сприятиме розвитку демократичних цінностей серед молодого покоління, яке в майбутньому буде активно брати участь у соціальних, економічних та політичних процесах країни.

3.3. Практичні рекомендації для застосування в освітньому процесі.

Громадянська компетентність є важливою складовою процесу формування цілісної особистості в контексті сучасної освітньої реформи України. Це поняття охоплює здатність особистості брати участь у громадському житті, захищати свої права та активно долучатися до розвитку демократичних процесів у суспільстві. Як зазначено у статті 1 Закону України "Про освіту", однією з основних цілей освіти є підготовка учнів до активної участі в суспільному житті, що включає формування громадянських цінностей, розуміння прав і обов'язків, а також розвитку здатності до конструктивної взаємодії з іншими людьми. Тому формування громадянської компетентності учнів у початковій школі є необхідною умовою для забезпечення сталого розвитку демократичного суспільства.

У цьому контексті особливу роль відіграє курс «Я досліджую світ», який є важливим етапом у процесі впровадження громадянського виховання в навчальний процес. Це міждисциплінарний курс, що охоплює різноманітні теми, пов'язані з природничими, соціальними та гуманітарними науками, що дозволяє вчителям інтегрувати різні аспекти громадянського виховання в навчання дітей. Під час уроків «Я досліджую світ» учні не лише здобувають знання про навколишній світ, а й розвивають важливі соціальні навички, такі як взаємоповага, відповідальність, уміння працювати в команді, розв'язувати конфлікти, захищати свої права та виявляти ініціативу в різноманітних суспільних ситуаціях.

Для успішного формування громадянської компетентності важливо вчасно залучати дітей до розуміння демократичних принципів, розвитку правової культури, основ етики та моралі. Уроки повинні охоплювати теми,

пов'язані з правами дитини, повагою до прав інших людей, відповідальністю за свої вчинки та здатністю до розв'язання соціальних проблем. Це допомагає школярам не лише отримати базові знання про основи права, але й набувати практичних навичок, які знадобляться в їхньому подальшому житті. Наприклад, вивчення прав дитини дозволяє дітям усвідомити важливість таких понять, як свобода, рівність і гідність, що є основою демократичного суспільства.

Одним із найважливіших завдань для вчителів початкових класів є впровадження інноваційних методик і технологій у навчальний процес. Використання інтерактивних методів, таких як групові проекти, рольові ігри, дискусії, дозволяє дітям активніше взаємодіяти з навчальним матеріалом, виражати свою думку та розвивати здатність до самостійного мислення. Такі методи не лише сприяють кращому засвоєнню знань, а й допомагають формувати критичне мислення, здатність до співпраці та вміння досягати компромісів.

Серед методичних підходів, які можуть бути використані в рамках курсу «Я досліджую світ», особливу увагу варто звернути на інтеграцію громадянських тем у різні навчальні модулі. Наприклад, теми про природні ресурси та екологію можуть бути поєднані з обговоренням проблеми екологічної відповідальності кожного громадянина, а вивчення основ громадянського суспільства — з розглядом принципів взаємодії між особистістю і державою. Залучення дітей до обговорення таких тем дозволяє не лише підвищити рівень знань про навколишній світ, але й сприяє розвитку відповідальності, толерантності та ініціативності.

Важливим аспектом у формуванні громадянської компетентності є розвиток морально-етичних якостей. Початкова школа — це період, коли закладаються основи поведінки, ставлення до інших людей, до суспільства в цілому. Тому уроки повинні бути спрямовані на формування таких цінностей, як взаємоповага, гідність, соціальна справедливість, допомога іншим, чесність, порядність та інші. Через різноманітні завдання, вправи та обговорення учні

мають можливість відчутти себе частиною суспільства, дізнатися про важливість моральних норм у суспільстві та їх роль у побудові гармонійних взаємин між людьми.

Важливою складовою процесу є співпраця з батьками та громадськістю. Підвищення громадянської компетентності не може обмежуватись лише уроками в школі. Це має стати загальним процесом, що включає виховання дітей у родині та за її межами. Тому вчителі повинні активно взаємодіяти з батьками, залучати їх до обговорення актуальних громадянських тем, організувати спільні заходи та ініціативи.

Нарешті, важливо зазначити, що формування громадянської компетентності — це безперервний процес, який має охоплювати всі етапи освітнього процесу. Уроки «Я досліджую світ» у початковій школі відіграють важливу роль у цьому процесі, оскільки вони сприяють розвитку у дітей основних компетенцій, які допоможуть їм у майбутньому стати активними, відповідальними та свідомими громадянами демократичного суспільства.

Практичні рекомендації:

Рекомендація 1. Виховання почуття відповідальності та патріотизму через дослідження історії та культури України

Однією з важливих задач є формування в учнів почуття національної гордості та розуміння значення культурної спадщини для розвитку суспільства. Важливо впроваджувати в навчальний процес дослідження значення історичних подій, символів, культурних традицій України.

Приклад вправ:

"Історія державних символів" – на прикладі герба, гімну та прапора України учні мають дослідити їх історію та значення, обговорити їх роль у формуванні національної свідомості. Формуватиме в учня розуміння значення символів як основи національної ідентичності.

"Мій улюблений український письменник" – учні обирають одного з класиків української літератури, досліджують його біографію, творчість та

вплив на культуру, готують коротку презентацію. Формуватиме в учня гордість за українську культуру та літературну спадщину.

"Національні свята України" – учні вивчають традиції святкування основних національних свят, розповідають про їх значення та способи відзначення. Формуватиме в учня розуміння важливості національних свят у зміцненні держави.

"Історичні постаті України" – учні досліджують життя та діяльність видатних постатей України, таких як Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, та їх внесок у розвиток держави. Формуватиме в учня вміння оцінювати роль великих особистостей у становленні національної державності.

Рекомендація 2. Розвиток соціальної відповідальності через співпрацю та взаємодію в групах

Формування в учнів громадянської компетентності неможливе без розвитку вміння співпрацювати з іншими людьми, обговорювати проблеми та знаходити шляхи їх вирішення через спільні дії. Робота в групах дозволяє дітям навчитись працювати в команді, розвивати навички ефективного спілкування та відповідальності за спільний результат.

Приклад вправ:

"Проект на тему допомоги тваринам" – учні спільно планують та реалізують проект щодо допомоги безпритульним тваринам, організують збір коштів або товарів для притулків. Формуватиме в учня почуття відповідальності за свої вчинки в контексті допомоги іншим.

"Громадська ініціатива для покращення шкільного середовища" – учні разом розробляють проект для покращення навчального середовища школи (наприклад, озеленення території, облаштування зони відпочинку). Формуватиме в учня активну життєву позицію і відповідальність за власне оточення.

"Мої права та обов'язки" – у групах учні обговорюють права та обов'язки, які вони мають як громадяни України. Формуватиме в учня розуміння власних прав і відповідальності перед суспільством.

"Твоя роль у класі та школі" – учні розділяються на групи і обговорюють різні ролі в колективі (староста, бібліотекар, організатор заходів), виконують завдання, що допомагають класу або школі. Формуватиме в учня відповідальність за виконання громадянських обов'язків.

Рекомендація 3. Виховання демократичних цінностей через організацію обговорень і дебатів

Сучасне суспільство потребує людей, які вміють висловлювати свою думку, слухати інших, вести конструктивний діалог. Обговорення актуальних тем на уроках сприяє розвитку в учнів навичок демократії, критичного мислення та поваги до різних точок зору.

Приклад вправ:

"Як зробити наш клас кращим?" – учні організують обговорення та розробляють спільні правила поведінки для класу. Формуватиме в учня вміння формулювати власну думку та слухати думки інших.

"Що таке справедливість?" – учні в групах обговорюють, що вони розуміють під справедливістю, наводять приклади із життя, а потім обирають найкраще визначення. Формуватиме в учня здатність до аналізу та аргументації своєї позиції.

"Як вирішувати конфлікти мирним шляхом?" – учні обговорюють способи вирішення конфліктів без застосування сили, вивчають різні методи мирного вирішення суперечок. Формуватиме в учня уміння мирно вирішувати суперечки.

"Чому важливо поважати думки інших?" – учні обговорюють важливість поваги до інших точок зору в суспільстві. Формуватиме в учня здатність слухати і враховувати думки інших людей.

Рекомендація 4. Створення ситуацій для розвитку критичного мислення та аналізу

Критичне мислення є важливим аспектом громадянської компетентності, оскільки дозволяє особі правильно оцінювати інформацію, приймати обґрунтовані рішення та діяти в умовах інформаційної дезінформації. Під час уроків "Я досліджую світ" необхідно формувати в учнів навички аналізу інформації, вміння ставити запитання та перевіряти факти.

Приклад вправ:

"Чи завжди все, що ми чуємо, є правдою?" – учні розглядають приклади інформації з різних джерел, визначають, чи є вона достовірною. Формуватиме в учня вміння перевіряти факти та критично оцінювати отриману інформацію.

"Факти і вигадки" – учні обговорюють приклади новин або історій, розрізняють факти від вигадок, аналізують, чому важливо не вірити всьому, що кажуть. Формуватиме в учня навички аналізу інформації та здатність розпізнавати неправдиві дані.

"Мої переконання і факти" – учні створюють карту переконань щодо певної теми, після чого порівнюють свої переконання з реальними фактами. Формуватиме в учня здатність адаптувати свою думку на основі нових, достовірних фактів.

"Пошук правди в світі фейкових новин" – учні працюють з прикладами фейкових новин та вчать їх розпізнавати, перевіряти джерела інформації. Формуватиме в учня критичне мислення та навички аналізу.

Виховання громадянської компетентності у початковій школі є важливим завданням, яке вимагає від педагогів інтеграції громадянських тем у різноманітні аспекти навчального процесу. Розвиток відповідальності, демократичних цінностей, патріотизму та критичного мислення через заняття з курсу "Я досліджую світ" дозволяє формувати у учнів навички, необхідні для активної участі в суспільному житті.

Приклади уроків

Урок 1: "Значення державних символів України"

Мета уроку:

- поглибити знання учнів про основні символи нашої держави — герб, прапор і гімн України.
- формування у дітей почуття патріотизму та поваги до національних символів.
- розвиток вміння працювати в групах та презентувати результати досліджень.

Завдання:

- ознайомити учнів із символами України.
- розвивати навички комунікації і співпраці через групову роботу.
- сприяти формуванню громадянської свідомості через обговорення значення цих символів.

Хід уроку:

Вступна частина (5 хв)

Вчитель привітно розпочинає урок і пропонує учням згадати, які символи держави вони вже знають. Це можуть бути герб, прапор та гімн.

Вчитель формулює завдання уроку: дізнатися більше про значення кожного з цих символів і чому вони важливі для кожного громадянина.

Активізація знань (10 хв)

Вчитель за допомогою запитань провокує учнів на обговорення: «Що для вас означає герб України?» або «Як ви уявляєте прапор нашої країни?» Це допомагає підготувати дітей до наступного етапу уроку.

Основна частина (20 хв)

Робота в групах: Клас ділиться на три групи, і кожна група отримує завдання вивчити один з державних символів України. Одна група досліджує герб, інша — прапор, а третя — гімн. Завдання кожної групи — підготувати

коротку презентацію з інформацією про свій символ: історія, значення, сучасний вигляд.

Після виконання завдання кожна група презентує свою інформацію для класу.

Заключна частина (10 хв)

Обговорення важливості державних символів. Вчитель підсумовує розповіді груп і наголошує на тому, що ці символи є основою національної ідентичності України. Учням пропонується відповісти на питання: «Що для вас означає бути громадянином України?»

Рефлексія (5 хв)

Учням пропонується поділитися своїми враженнями після вивчення цієї теми. Які символи здалися їм найбільш важливими?

Домашнє завдання (5 хв)

Підготувати розповідь або малюнок на тему «Моя Україна» із зображенням символів країни, що вони вивчали на уроці.

Ресурси

Плакати, презентація з державними символами.

Листи з питаннями для групових обговорень.

Очікувані результати:

- учні краще усвідомлять роль державних символів у їхньому житті.
- розвиватимуть навички командної роботи та публічного виступу.

Урок 2: "Основи співжиття у громаді"

Мета уроку:

- ознайомити учнів із основними принципами співжиття в громаді, важливістю взаємоповаги та толерантності.
- розвивати вміння працювати в колективі та взаємодіяти з однолітками.

- виховувати у дітей відповідальність за дії в колективі та важливість дотримання правил.

Завдання:

- поглибити знання учнів про правила співжиття в школі та суспільстві.
- сприяти розвитку толерантності, взаємоповаги та відповідальності.
- формувати у дітей навички роботи в групах через колективні завдання.

Хід уроку:

Вступна частина (5 хв)

Вчитель привітно розпочинає заняття і роз'яснює, що сьогодні діти дізнаються, чому важливо жити в суспільстві за певними правилами.

Учням задаються запитання: «Чому важливо дотримуватись правил у громаді? Як це допомагає нам жити разом?»

Активізація знань (10 хв)

Вчитель разом з учнями обговорює поняття «громада» та «суспільство». Діти висловлюють думки про те, які правила мають бути у класі, школі, родині.

Основна частина (20 хв)

Групова робота: Клас поділяється на кілька команд. Кожна команда отримує набір завдань, які включають вирішення ситуацій, що стосуються взаємоповаги і співпраці в колективі:

Як діяти, якщо хтось не слухається в класі?

Як допомогти людині, якщо вона відчуває себе самотньою?

Як розподілити завдання серед однокласників?

Після виконання завдань кожна команда презентує свої рішення для решти класу.

Обговорення (10 хв)

Після презентацій вчитель заохочує учнів до обговорення значення взаємоповаги та толерантності в громаді. Учні розглядають, як ці принципи допомагають будувати здорове середовище для життя.

Рефлексія (5 хв)

Учням пропонується обговорити, що нового вони дізналися про правила співжиття в колективі і як це може допомогти їм у повсякденному житті.

Домашнє завдання (5 хв)

Написати розповідь або створити малюнок на тему «Що я можу зробити, щоб у нашому класі було комфортно всім?»

Ресурси

Картки з різними ситуаціями для групової роботи.

Листи для запису ідей учнів.

Очікувані результати:

Учні розумітимуть важливість співпраці і взаємоповаги для досягнення спільних цілей.

Розвиватимуть навички комунікації та конструктивного вирішення конфліктів.

Висновки до розділу 3.

Результати проведеного емпіричного дослідження підтвердили високу ефективність запропонованих педагогічних методик та технологій для формування громадянської компетентності учнів початкової школи. У межах дослідження було реалізовано низку заходів, спрямованих на інтеграцію сучасних освітніх підходів у навчальний процес, що дозволило досягти позитивних змін у розвитку громадянських якостей молодших школярів.

Проведений аналіз анкетування та педагогічного спостереження показав, що застосування інтерактивних методів навчання, таких як дискусії, рольові ігри, проектна діяльність, значно підвищує зацікавленість учнів у навчальному процесі. Учні виявляють більшу активність, ініціативність і готовність брати участь у групових заходах, спрямованих на вирішення соціальних проблем. Зокрема, застосування інтегрованого курсу «Я досліджую світ» створює

унікальні можливості для міждисциплінарного підходу, який сприяє всебічному розвитку учнів, формуючи їхню здатність до критичного мислення та соціальної відповідальності.

Аналіз результатів емпіричного дослідження дозволив зробити висновок, що рівень сформованості громадянської компетентності учнів суттєво зріс після впровадження інноваційних педагогічних підходів. Особливо відчутними зміни стали у таких аспектах, як здатність до співпраці, толерантність, усвідомлення ролі правил і норм у суспільстві, а також готовність брати активну участь у громадських ініціативах. Важливим чинником цього стало створення в класі атмосфери довіри, взаємоповаги та відкритого обговорення актуальних соціальних тем.

Також значну увагу було приділено використанню рольових ігор, які дозволили учням моделювати реальні соціальні ситуації та виробляти стратегії поведінки. Наприклад, ігри на тему виборчого процесу, розподілу обов'язків у громаді або вирішення конфліктів допомогли дітям краще зрозуміти принципи демократії, справедливості та відповідальності. Учні навчалися висловлювати свої думки, відстоювати власну позицію та знаходити компроміси, що є важливими складовими громадянської компетентності.

Аналізуючи отримані дані, можна зробити висновок, що успішність формування громадянської компетентності значною мірою залежить від залучення учнів до практичної діяльності. Саме практика дозволяє дітям засвоювати нові знання через особистий досвід, усвідомлювати їх значення та закріплювати у своїй поведінці. Результати спостереження показали, що учні, які активно брали участь у соціальних проектах і рольових іграх, демонстрували вищий рівень сформованості таких якостей, як ініціативність, готовність до співпраці, емпатія та толерантність.

Окрім позитивних результатів, дослідження дозволило виявити певні труднощі у впровадженні запропонованих методик. Зокрема, серед основних бар'єрів можна виділити нерівномірність підготовки учнів до групової роботи,

недостатність їхньої мотивації до самостійного виконання завдань на початкових етапах проєктної діяльності, а також труднощі у взаємодії між окремими членами групи. Для подолання цих труднощів було запропоновано розробити додаткові етапи підготовки до групової роботи, що включають формування комунікативних навичок, розвиток уміння слухати інших та конструктивно висловлювати власну думку.

Підсумовуючи результати дослідження, можна зазначити, що запропоновані педагогічні технології та методики мають значний потенціал для формування громадянської компетентності молодших школярів. Вони сприяють гармонійному розвитку особистості, формують ціннісні орієнтири, соціальні навички та установки, необхідні для активного та відповідального життя в демократичному суспільстві. Отримані результати можуть бути використані для вдосконалення навчальних програм, підготовки вчителів та організації навчального процесу в початковій школі.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження було виявлено, що формування громадянської компетентності учнів початкової школи є важливою складовою їхнього особистісного та соціального розвитку. Зокрема, розвиток громадянських якостей у молодших школярів сприяє не тільки підготовці їх до активної участі в демократичному суспільстві, але й формуванню у них таких важливих цінностей, як відповідальність, толерантність, критичне мислення та готовність до співпраці. Інтеграція громадянської освіти в навчальний процес через курс «Я досліджую світ» має важливе значення для досягнення цих цілей, оскільки цей курс поєднує знання з різних сфер науки і сприяє розвитку у школярів комплексного бачення навколишнього світу.

Емпіричне дослідження показало, що використання інтерактивних методів навчання, зокрема проектної діяльності, рольових ігор та дискусій, сприяє глибшому засвоєнню матеріалу, розвитку практичних навичок і, що найважливіше, формуванню активної громадянської позиції. Учні, які брали участь у таких формах навчання, виявляли більшу усвідомленість своєї ролі в суспільстві, здатність до співпраці та ухвалення відповідальних рішень.

Роль учителя в цьому процесі є визначальною, оскільки професійна компетентність педагога і його здатність організовувати інтерактивний процес навчання мають прямий вплив на успішність формування громадянської компетентності учнів. Співпраця між школою, родиною та громадою є також важливою умовою ефективного впровадження цих методик у повсякденну практику.

Отримані результати мають практичне значення, оскільки методики, розроблені в рамках дослідження, можуть бути використані в навчальних програмах для підвищення ефективності освітнього процесу. Крім того, вони сприяють розвитку не лише когнітивних, а й емоційних та соціальних аспектів учнів, що є важливими для формування повноцінної особистості. Таким чином, запропонована методика інтеграції громадянської освіти через інтерактивні

технології забезпечує не лише засвоєння знань, а й розвиток активної та свідомої громадянської позиції, що є важливим для сучасного суспільства.

Це дослідження має значення як для теоретичних розробок у галузі педагогіки, так і для практичного застосування у початковій школі, оскільки сприяє вдосконаленню педагогічних підходів і технологій, орієнтованих на формування активних і відповідальних громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабенко, О. М. (2022). Практичні тренінги для педагогів: нові підходи в освіті. Одеса: Педагогічний університет
2. Байєва, Т.Б. (2013). "Громадянська компетентність як компонент загальної культури особистості". Вісник Національного університету імені Тараса Шевченка, 8(34), 12-19.
3. Безносилова, Л. І. (2020). Громадянське виховання в школах: проблеми та перспективи. Харків: Педагогічна преса.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2-х книгах. Книга 2. Особистісно орієнтований підхід: теорія і технології. – К.: Либідь, 2003.
5. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексія українського досвіду впровадження. – Київ: Педагогічна думка, 2014.
6. Білик, В. В. (2021). Методика викладання громадянської освіти в умовах інтерактивного навчання. Харків: Освіта України
7. Бондаренко, А. І. (2022). Використання онлайн-платформ у процесі формування громадянської компетентності у школах. Дніпро: Науковий центр.
8. Боришевський М. Й. Виховання відповідальної особистості. – Київ: ІЗМН, 2000.
9. Вакуленко, В. М. (2020). Позашкільна діяльність як засіб формування громадянської компетентності. Одеса: Астропринт.
10. Васильєва, О. М. (2019). Проєктні технології у громадянській освіті учнів. Одеса: Академія педагогічних наук України.
11. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Київ: Школа, 1997
12. Вербицька, Л. І. (2019). Громадянська компетентність у контексті сучасної шкільної освіти. Київ: Освіта України.
13. Воронцова Т., Пономаренко В., Хомич О., Гарбузюк І., Андрук Н. «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую

світ» у 1-2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу». Київ, Україна, Видавництво «Алатон», 2019.

14. Гнатенко, М. В. (2020). Цифрові технології в освіті: роль у розвитку громадянської компетентності. Харків: Освітній простір.
15. Гнатюк, В.І. (2018). "Формування громадянської компетентності учнів у процесі громадянського виховання". Журнал педагогічних досліджень, 7(1), 45-5
16. Горбачук, В. (2020). Компетентнісний підхід у формуванні громадянської компетентності учнів початкової школи. Київ: Освітній центр.
17. Горбунов, В. А. (2020). Технології громадянської освіти в школах: теоретичні та практичні аспекти. Чернівці: Букрек.
18. Гришук, В.І. (2017). "Мотиваційно-ціннісні аспекти розвитку громадянської компетентності учнів". Психологія освіти, 4(22), 22-30.
19. Данилюк, О. М. (2020). Перегляд навчальних програм для впровадження громадянської компетентності. Одеса: Астропринт.
20. Данилюк, О. М. (2020). Проблеми впровадження громадянської компетентності у навчальний процес. Харків: Педагогічна преса.
21. Державний стандарт/ Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-po-chatkovoyi-osviti>
22. Закон України про освіту / Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
23. Кириченко, А. В. (2021). Позаурочна діяльність у формуванні громадянської компетентності учнів. Львів: Освітній простір.
24. Киричук О. В. Педагогіка: теорія і практика. – Київ: Вища школа, 2005.
25. Коваль Л. В. Морально-ціннісні орієнтири в системі громадянського виховання. – Київ: Освіта, 2020.

26. Ковальчук, С.Д., Фролова, Т.О. (2015). "Громадянська освіта як складова загальної освіти: проблеми та перспективи". Педагогічні науки, 2(56), 68-74.
27. Концепція громадянського виховання // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 2000. – № 22. – С. 7–20.
28. Концепція Нової української школи / Електронний ресурс. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
29. Концепція початкової освіти / О. Я. Савченко, Н. М. Бібік, В. О. Мартиненко [та ін.] // Початкова школа. 2016. № 6. С. 1 - 4.
30. Корнієнко, С. І. (2019). Актуальні проблеми проектного навчання в загальноосвітніх школах. Харків: Педагогічна преса.
31. Костенко Г. М., Козакова В. В. Роль емоційно-ціннісного навчання у формуванні громадянської компетентності учнів початкової школи. / Г. М. Костенко, В. В. Козакова. — Київ: Логос, 2017. — С. 56-63.
32. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації // Освіта і управління. – 2005. – № 1
33. Крижанівська, О. С. (2021). Інтеграція громадянських тем у шкільну освіту: методологічні аспекти. Львів: Видавництво "Школа".
34. Кузьменко, О. О. (2021). Громадянська компетентність учнів: теорія і практика формування. Київ: Видавництво «Освіта».
35. Кухаренко, О.В. (2021). "Методи та технології формування громадянської компетентності в освітньому процесі". Академія педагогічних наук України, 1(48), 34-40
36. Кучер О. С. Емоційна складова громадянської компетентності учнів: психолого-педагогічний аспект. – Київ: Освітній простір, 2017.
37. Лебедев, В. О. (2020). Безперервна професійна освіта педагогів: інноваційні методики для розвитку громадянської компетентності. Чернівці: Букрек.

38. Литвиненко В. Ю., Сидоренко О. В. Проектно-дослідницький підхід у формуванні громадянської компетентності учнів. / В. Ю. Литвиненко, О. В. Сидоренко. — Харків: Основа, 2019. — С. 23-30.
39. Мартинюк, Т. М., & Хомяк, М. О. (2019). Громадянська компетентність у початковій освіті: теоретико-методологічні аспекти. Львів: Видавництво "Педагогічна думка
40. Монахова, Н. І. (2017). Інтерактивні методи навчання в педагогічній практиці. Київ: Видавництво «Наукова думка».
41. Нечаєва, Т. О. (2022). Проектне навчання та технології для розвитку громадянської компетентності. Львів: Педагогічний університет.
42. Олійник, Л. В. (2020). Практика використання інтерактивних методів у школах: досвід і перспективи. Львів: Видавництво «Освіта України»
43. Педченко, О. І. (2019). Методичні аспекти формування громадянської компетентності в сучасній школі. Київ: Освіта України.
44. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005.
45. Постанова, Н. П. (2018). Цифрові технології в освіті: виклики і можливості для сучасних педагогів. Харків: Педагогічна думка.
46. Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учня Нової української школи // Український педагогічний журнал. – 2018. – № 2.
47. Романов, І. Ю. (2019). Інтерактивне навчання як стратегія формування громадянської компетентності в сучасній освіті. Київ: Педагогіка і психологія.
48. Руденко, П. І. (2017). Проектна діяльність як засіб формування громадянської компетентності. Київ: Освіта.
49. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. – Київ: Генеза, 2002.
50. Семенов, В. Ю. (2022). Інтеграція громадянського виховання у загальноосвітній процес. Київ: Вища школа.

51. Сігова А. Формування громадянської компетентності учнівської молоді: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (8-9 лютого 2005 р.). Харків: ХОНМІБО, 2005. С. 82-90.
52. Скиба, Н. В. (2020). Роль часу в реалізації громадянської освіти в школах. Львів: Видавництво "Школа"
53. Стрельник, О. М. (2021). Цифрові технології в навчанні: підготовка майбутніх педагогів до їх застосування. Одеса: Астропринт.
54. Сухомлинська, О. В. (2020). Громадянська освіта: від теорії до практики. Київ: Видавництво "Педагогічна преса".
55. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. – Київ: Радянська школа, 1984.
56. Тарасенко, В. М. (2020). Методика викладання громадянської освіти в початковій школі. Харків: Фоліант.
57. Тимошенко, І.О. (2014). "Демократичні цінності та їх вплив на громадянську активність учнів". Соціально-педагогічні дослідження, 10(32), 24-30.
58. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти. 1 – 2 класи. – К.: Т. Д. «Освіта-Центр+», 2018. 240 с.
59. Титаренко, О. О. (2021). Інноваційні методи у викладанні громадянських тем в школі. Харків: Педагогічна преса.
60. Ткаченко В. Г. Формування громадянської компетентності засобами соціальної практики // Педагогічна думка. – 2016. – № 4.
61. Черкасов, А. М. (2018). Проектне навчання: методологія, технології, практика. Москва: Академія.
62. Шабельник, О. О. (2018). Інтерактивне навчання в умовах сучасної школи: теоретичні аспекти та практичні рекомендації. Одеса: Одеський державний університет.

63. Шарова Т. В., Стеценко І. В. Інтегративний підхід у формуванні громадянської компетентності учнів початкової школи. / Т. В. Шарова, І. В. Стеценко. — Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2020. — С. 112-118.
64. Шевченко, Н.Є. (2016). "Ціннісні орієнтації молоді та їх роль у формуванні громадянської компетентності". Виховна робота в школі, 3(18), 57-63.
65. Якименко, С. А. (2021). Інноваційні технології у педагогічному процесі: сучасні підходи та практичні аспекти. Київ: Вища школа
66. Яковлева, Л. Б. (2019). Проблеми впровадження інтерактивних методів у навчальний процес: аналіз та рекомендації. Харків: Педагогічна преса.